

De Slesvigske Krige 1848-1864

Sammenskrevet af Leif Christensen, 1. december 2010

*Å*lførste halvdel af 1800-tallet voksede nationalbevidstheden i Danmark, og det samme gjorde modsætningsforholdet mellem dansk- og tysksindede.

Det udløste i 1848-1850 en borgerkrig mellem kongeriget Danmark og tysksindede oprørere i hertugdømmerne Slesvig og Holsten. Danmark vandt krigen, men problemet var ikke løst.

I 1864 udløste de nationale spændinger igen en krig. Denne gang vandt tyskerne, og Danmark mistede både Slesvig og Holsten.

Danske soldaters tilbagetrækning fra Dannevirke i 1864, maleri af Niels Simonsen

Den øgede nationalbevidsthed og de demokratiske tanker skabte spændinger mellem den dansktalende og den tysktalende del af befolkningen. I helstaten, det vil sige kongeriget Danmark samt hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenburg, havde forskellige grupper i befolkningen talt forskellige sprog, uden at det havde voldt problemer.

Nu blev det at være dansker også forbundet med at tale dansk. Hertugdømmerne Slesvig og Holsten, hvor folk overvejende talte tysk, truede med at rive sig løs fra Danmark. De ville i stedet være en selvstændig stat med egen forfatning. Denne stat skulle være medlem af Det Tyske Forbund, en sammenslutning af tyske stater, som var blevet oprettet i 1815 efter Napoleonskrigene.

Befolkningen i Holsten var tysk, og mange så det som naturligt, at holstenerne gerne ville rive sig løs fra Danmark. I Slesvig var der både dansktalende og tysktalende indbyggere. Det var det såkaldte slesvigske problem.

Folk generelt og politikere på begge sider af grænsen diskuterede, hvor den danske grænse burde gå. Nogle mente, at Danmarks naturlige grænse mod syd gik ved floden Ejderen, som adskiller Slesvig fra Holsten. Dette synspunkt blev kendt som Ejder-politikken. Andre politiske grupper arbejdede for et kompromis, sådan at Slesvig kunne deles i en dansk og en tysk del. Atter andre – især konservative kræfter – ønskede, at både Slesvig og Holsten skulle forblive knyttet til Danmark i en helstatsløsning.

Den 1. Slesvigske Krig

I 1848 fik repræsentanter fra stænderne i Slesvig og Holsten afslag på deres krav om en selvstændig fri forfatning for Slesvig-Holsten i lighed med den danske grundlov, der var på vej. Afslaget førte til borgerkrig mellem slesvig-holstenske oprørere og den danske hær.

Et stort antal soldater fra Det Tyske Forbund blev sat ind i krigen på hertugdømmernes side. I 1849 udkæmpede Danmark og slesvig-holstenerne en række slag. Et af dem var ved Fredericia i juli, hvor den danske hær sejrede. I 1850 pressede stormagten Rusland, Det Tyske Forbund til at trække sine hjælpetropper ud af konflikten.

Derefter vandt den danske hær en række afgørende sejre, blandt andet ved Isted i juli 1850. Det var det blodigste slag under krigen med tusindvis af døde og sårede. Efter en mægling fra de europæiske stormagter blev resultatet, at de to hertugdømmer fortsat skulle være dele af den danske helstat. Den løsning skulle vise sig ikke at holde længe.

Den 2. Slesvigske Krig

Efter Den 1. Slesvigske Krig havde Danmark lovet stormagterne, at Danmark ikke ville binde Slesvig tættere til sig end Holsten. Men Danmark brød sit løfte til stormagterne. I 1863 udarbejdede regeringen, presset af folkestemningen, en ny fælles forfatning for både Danmark og Slesvig, men ikke for Holsten.

De tyske stater opfattede med god ret den dansk-slesvigske forfatning som en provokation og et brud på den aftale, der var indgået. Preussen, hvis politiske leder var den magtfulde Otto von Bismarck, erklærede derfor sammen med Østrig krig mod Danmark i februar 1864. Dette kaldes Den 2. Slesvigske Krig.

Danmark blev angrebet sydfra, og de danske styrker regnede med, at Dannevirke ville beskytte dem mod angrebet. Dannevirke var et forsvarsanlæg, som siden Vikingetiden havde været en stærk forsvarslinje. Men i 1864 måtte den danske hær evakueres i al hast fra Dannevirke, blandt andet fordi modstanderne var i overtal. Dele af den danske hær trak sig nordpå i Jylland. Hovedparten af soldaterne holdt dog forsvarsstillingen ved Dybbøl nær Sønderborg, som var mere udbygget og i bedre stand end Dannevirke.

Den 18. april angreb preusserne Dybbøl efter et langvarigt bombardement, og de underlegne danske styrker led nederlag. Hele Jylland blev besat af fjendtlige styrker, og til sidst måtte de danske politikere indse, at krigen var tabt.

Nederlaget i 1864 var en katastrofe for Danmark. Efter nederlaget måtte Danmark afstå Slesvig, Holsten og det lille hertugdømme Lauenburg til Preussen og Østrig.

Den danske stat havde med ét mistet en femtedel af sin befolkning og en tredjedel af sit territorium. Danmark bestod nu af kongeriget, Grønland, Færøerne og Island samt – indtil 1917 – de tre små vestindiske øer.

Dermed fik Danmark efter 1864 en mere ensartet befolkning end nogensinde før. Indbyggerne i kongeriget talte samme sprog, havde samme forfatning og var kulturelt temmelig ens, selv om der stadig var stor forskel på rig og fattig.

I modgangen efter nederlaget i 1864 voksede den danske nationale identitet sig stærk. Sprog og kultur kom til at betyde meget. Mange sønderjyder boede nu i det tyske kejserrige syd for grænsen, men følte sig danske.

Først i 1920 blev de dansksindede områder i den nordlige del af Slesvig genforenet med Danmark.

Krigen og tabet af hertugdømmerne i 1864 betød, at Danmark nu var helt uden indflydelse på de europæiske stormagters beslutninger. Bismarck havde i 1871 samlet de tyske stater i et stærkt kejserrige, og Danmark stod nu økonomisk og politisk i skyggen af sin store nabo mod syd.

Sikkerhedspolitisk valgte Danmark derefter at være strengt neutral og opretholdt kun et svagt militært forsvar.

Kilder: Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration
www.nyidanmark.dk

Læs også efterfølgende artikler:

Treårskrigen 1848-1850, side 3 – fra Slesvigeren.dk/krig1848.htm
Den 2. Slesvigske krig - 1864, side 13 – sammenskrivning af Leif Christensen
Anden Slesvigske Krig – 1864, side 26 – af Inge Adriansen og Jens Oles Christensen

Treårskrigen 1848-50

Baggrund:

Opstandene, som dukkede op i det nationalistisk-prægede Europa i 1800-tallet, kom også til Danmark efter Frankrig, Tyskland og Østrig. På trods af, at kongeriget Danmark og hertugdømmet Holsten havde hængt sammen i stort set 600 år - uden problemer, blev de sprogmæssige forskelle nu først et problem. Før den nationale tankegang kom frem var det ikke et problem, idet man egentlig var ligeglad med, hvilket sprog der blev talt. Man talte derfor det man syntes var finest. En gammel kending lød således: Kongen taler fransk med familien - tysk med sine ansatte - og dansk med sin hund... Der var derfor intet i vejen for at have amtssproget på tysk i hertugdømmerne - i hvertfald ikke før 1800. Nu følte man sig mest som det sprog man talte. I Lauenborg (som Danmark *underdanigst* fik som erstatning for tabet af Norge) og Holsten var der således ikke ingen loyaltet over for det at være dansk. I Slesvig derimod var situationen opdelt. Der taltes således dansk ned til Slien/Danevirke - en slags sproglig grænse. Denne grænse har jo i tidens løb altid ageret som bolværk mod syd ([se Danevirke](#)). Denne grænse skal ses groft, da man i de rige områder talte det "fine" tyske sprog => således de rige bønder i Angeln, og de rige købmænd i Slesvig og Flensborg. Enkelte personer prøvede dog at modarbejde dem. En af kendte er Peter Hiort Lorenzen og dennes optræden i Stænderforsamlingen på det nuværende Slesvig rådhus den 11.11.1842. Som protest mod talrige opfordringer mod at lade være med at frembringe sine ting på dansk, blev der provokativt ikke skrevet hvad Lorenzen sagde i dagsordenen, men kun ordene: "han talte dansk - og vedblev at tale dansk". Denne sætning er i dag en af de store slagord i det danske mindretal, og en af de to danske skoler i Slesvig er også opkaldt efter ham: "Hiort Lorenzen skolen".

I Danmark var man også ved at opdele sig i to grupper. Den ene gruppe blev kaldt for Ejderdanskerne, som gik ind for et Danmark til Ejderen - og så "skodde" resten. Den anden gruppe gik ind for helstatstanken - og dermed bevare riget med Holsten og Lauenborg. Man mente, at man jo allerede havde mistet nok land sidste gang ved Wiener-kongressen i 1814.

På trods af holstenernes pro tyske indstilling, så følte de loyaltet overfor den danske konge. De stillede nemlig kravet, at Hertugdømmet Slesvig skulle indgå i "Det Tyske Forbund" (en slags handels-union), som Holsten allerede var

medlem af - men samtidig være underlagt Kongen af Danmark som hertug. At de netop ville have Slesvig med i det tyske forbund hænger sammen med en erklæring underskrevet af den danske konge i 1460 om, at disse to områder "Upp evig ungedelt sien" (oversat fra plattysk: "for altid skulle være uadskillelige"). Netop dette "Upp evig ungedelt" var således et af Holstenernes slagord.

Konflikten

Det ses altså, at der var mange konfrontationsmuligheder. Da der blev indført dansk amtssprog - og yderligere forsøgte at redde/indprente danskheden i hertugdømmerne var det for sent. Nu fremstod danskerne som de onde undertrykkere - og Slesvigholstenerne som de underkuede. Yderligere blev der i 1846 i et åbent brev erklæret at den ny tronfølge (som var blevet ændret for ikke at Augustenborgerne skulle få kronen) var i fuld kraft og gyldighed i Slesvig, Lauenborg og store dele af Holsten. Dette skabte næsten så voldsomme reaktioner at man frygtede en revolte. Men denne skete først i martsdagene i 1848. I København fik man information om et møde i Rendsborg den 18. marts, hvor man havde valgt at sende en deputation til København med sine krav. Der blev derfor hasteindkaldt til møde i Casino af de kendte nationalliberale førere Tscherning, Clausen og Hvidt. Her blev det besluttet at skrive et brev til kongen om at denne skulle afskedige regeringen og vælge ministre, der "var Opgavens Storhed voksne" og kunne redde Danmark. Den næste formiddag rykkede små 20.000 mennesker mod slotspladsen (jep, dette er Danmarks revolution!), hvor man fik at vide at regeringen var blevet afskediget af kongen og han havde valgt nye ministre. I Rendsborg mente man at kongen ikke af fri vilje var gået med til dette - og at der dermed var tale om en revolution i København. Man oprettede derfor en provisorisk regering - og gjorde sig klar til forventede overgreb fra de danske nationalliberale. Den provisoriske regering i Kiel sendte straks deres krav om en forening af de to hertugdømmer - men ikke en udtrædelse af personalunionen med Danmark. Man skrev yderligere i proklamationen, at kongen var "ufri", og at det var pga. folkebevægelsen at hertugen (og dermed menes den danske konge) ikke af egen fri vilje var blevet fjendtlig indstillet overfor hertugdømmerne. De mente det var deres pligt at beskytte hertugdømmernes ret og den arvede hertug (her menes igen kongen). Nu kunne situationen ikke reddes mere.

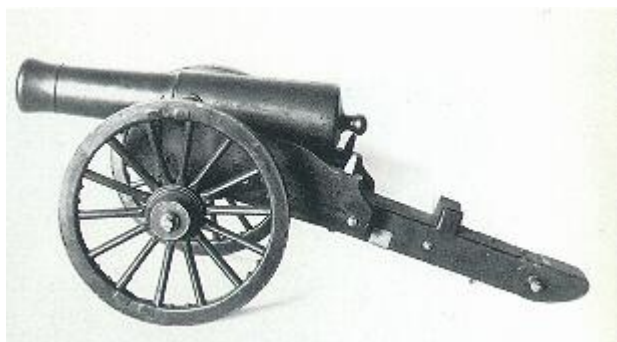
Tidligt om morgenen den 24. marts 1848 gik Prinsen af Nör med Kiels garnison, 5. Jægerkorps, og 50 mand fra borgerbevæbningen mod Rensborg's fæstning. Dennes garnison og den kommanderende general blev totalt overrumplet. De øvrige garnisoner i hertugdømmerne gik i de næste dage også over til den provisoriske regering. Af disse valgte stort set alle menige og underofficerer at blive og kæmpe for Slesvig-Holstenerne. Af officerer gik 65 i SL/Hol tjeneste, mens 94 forblev tro overfor deres ed til kongen. Af den danske hærs afdelinger sluttede ca. 1/4 sig til Slesvig-Holstenerne. Den provisoriske regering rådede således over en betydelig styrke. Omkring 2/5 af hele den danske hær blev nemlig opstillet i hertugdømmerne. Disse var endda bedst udrustede, idet kongen som hertug af Holsten og Lauenborg var forpligtet at stille et kontingent tropper til den tyske forbundshær. Dette kontingent var incl. reserver oppe på 5.400 mand, der skulle danne den

Holstensk-Lauenborgske Brigade og indgå i 10. Forbundskorps' 2. division. For flådens vedkommende var der dog ikke noget problem, da den var udelukkende dansk, med hjemsted i København.

Den danske hær manglede stort set alle former for våben og udrustning i de hektiske martsdage 1848. De bedste våben og udrustning lå i Rendsborg. Derfor måtte man bruge det der var til rådighed i Københavns arsenal. De danske våben:

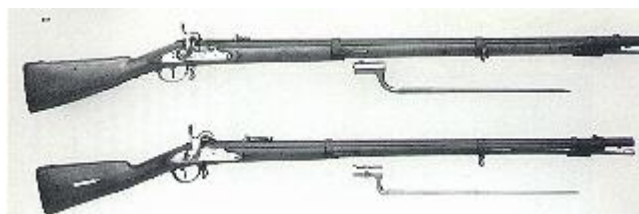
6 pds kuglekanon af system 1834 i feltlavet og med forstilling. Kanonens effektive rækkevidde var ca. 600m. System 1834 omfattede alle typer artilleri. I et feltbatteri indgik 6 stk. 6 pds kuglekanoner og 2 stk. 12 pds granatkanoner. Selve system 1834 var et godt skytssystem - og var nok både højdepunkt og slutning for det glatte forladebatteri.

84 pds let granatkanon af system 1834 i belejringslavet. Effektiv skudvidde var på 1000m. Den skød med granater der var beregnet til at eksplodere i skudbanen.

Ved faldet af Rendsborg's garnison faldt 20 af disse kanoner i fjendens hænder. Disse blev anvendt ved belejringen af Fredericia, men blev erobret ved sejren den 6. juli 1849.

Under hele tre-års krigen var det danske artilleri fuldt på højde med modstandernes.

Infanteriets hovedvåben:

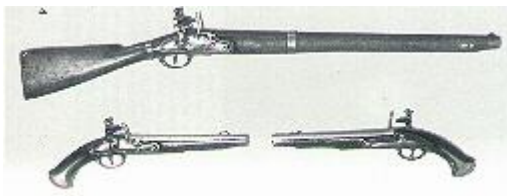
Den franske ombyggede riffel (M.1828), eller den danske glatløbende ombyggede musket (M.1822)

Tapriffel M.1848. Kom først i brug 1849. Jægerkorpserne fik dog allerede udleveret en riffelmusket M.1831 ombygget til tapriffel i 1848.

Rytteriets flintlåsvåben blev i løbet af 1849 udskiftet med ny-indkøbte perkussionsvåben fra Belgien - nemlig karabin M.1848 og pistol M.1848

Dansk ryttervåben ved krigsudbruddet i 1848. flintkarabin M.1830 og flintlåspistol M.1806.

På grund af den store våbenmangel var hærens bevæbning meget blandet ved krigsudbruddet.

Hæren blev stort set rekrutteret fra bondestanden og bestod efter 1842-loven af en stående hær med 4 års tjeneste - afløst af 4 år i krigsreserven. Fodfolket var organiseret i 23 batailloner: Livgarden , 17 infanteribatailloner og 5 jægerkorps.

Kavalleriet bestod af 1 hestegarde-eskadron, 2 gardehusar-eskadroner og 6 dragonregimenter á 4 eskadroner. Artilleriet var opdelt i 2 regimenter med i alt 12 batterier.

Udover den stående hær, bestod der en såkaldt fastmandsklasse med 8 års tjeneste og en reserveklasse, hvor den værnepligtige stod til det fyldte 45. år. Disse forstærkninger bestod dog kun på papiret, men i løbet af krigen blev der organiseret forstærknings- og reservebatailloner.

Efter de første samlingspunkter omkring Kolding trak den danske hær på 11.000 sydpå. Af politiske grunde var den slesvigholstenske hær tvunget i offensiven. På trods af at forstærkninger fra den tyske forbundshær var på vej marcherede hæren på lidt over 6.000 mod nord. Ved Bov mødtes de to hære sig så i krigens første træfning. Den danske hær var klart overlegen i mandskab og materiel. Efter heftige kampe trak slesvig-holstenerne sig tilbage i opløsning og standsede først i Rendsborg. Den ulige kamp ses også i tabstallene: SL-Hol.'erne havde således 30 faldne, 143 sårede (blev tilfangetaget) og 780 usårede fanger. Det er 923 mand, hvilket er 16% af hæren. De danske tab var 16 faldne og 78 sårede - i alt 94 mand =>0,8% . De sårede havde i den tids krige ikke alt for store overlevelses chancer, og en stor del overlevede da heller ikke sine sår. Som eksempel kan nævnes, at af de 7 tilfangetagne slesvigholstenske officerer døde 4 kort efter.

I slaget stod på begge sider gamle danske afdelinger, der kæmpede mod hinanden. I deres historie stod indskrevet navne på steder, hvor de i tidligere tider havde kæmpet side om side: Helsingborg, Landskrona, Stralsund, Gadebusch, Sehested, osv. Nu kastede de sig mod hinanden i lydighed mod befalinger fra to regeringer, der havde sendt dem i kamp for en politik der udsprang af samme idé, men forkyndtes på hvert sit sprog.

Efter Bov marcherede den danske hær sydpå, hvor den gjorde holdt omkring byen Slesvig. Den samlede styrke var nu på 12.000 - dog dette tal var for småt til at befæste Danevirke-stillingerne. Sydfra kom nu slesvigholstenerne. Nu var de dog blevet forstærket af tyske forbundstropper, så hæren der kom mod nord

talte nu 30.000 mand. Den 23. april 1848 stødte preussiske tropper på de danske forposter ved Bustrup. Angrebet på den underlegne danske hovedstyrke ved Slesvig bliver også kaldt for påskeslaget. Selvom den danske hær måtte vige for overmagten, kæmpedes der med så stor tapperhed, at slaget ved Slesvig regnes for et af de mest hæderfulde i dansk krigshistorie.

Hæren trak sig nu tilbage - mere hektisk end planlagt, idet de blev forfulgt af preussiske tropper. Størstedelen af hæren gik hurtigt i stilling på Als, mens kavalleriet samt en bataillon og et batteri gik nordpå mod Kongeå-grænsen. De preussiske officerer ville nu rykke op mod Nørrejylland, men det ville Prinsen af Nör ikke, eftersom det aldrig havde været hertugdømmernes intension at angribe selve kongeriget, men det var ikke længere i hans magt. Den 2. maj 1848 rykkede således preussiske og slesvigholstenske tropper over Kongeåen - og krævede en krigsskat på 4 millioner rigsdaler. Dette beløb blev forlangt som kompensation for de tab de danske flåde forskyldte ved at blokkere nordtyske havne. Beløbet blev dog aldrig udbetalt, fordi den russiske regering omgående reagerede mod inmarchen i Danmark. Den 25. maj trak tropperne, efter ordrer fra Berlin, sig så ud igen.

I tre-års-krigen kom det også til kampe ved Dybbøl. I et forsøg på at komme ud af den beklemte situation ved Als-Sundeved. Den danske hær havde planlagt en storstilet offensiv, men regeringen bakkede ud lige inden udførelsen. Således blev det besluttet at erobre Dybbøl området. Efter angreb fra såvel dansk som tysk side, blev udfaldet til dansk sejr. Dette blev dog ikke taget positivt op i England's og Rusland's regeringer, fordi de forstyrrede mæglingsforsøgene og forstyrrede de forhandlinger man ønskede indledt for at opnå våbenstilstand og fred. Den 26. august 1848 enedes man, efter møder i London og Malmø, om en 7 måneders våbenstilstand. Under krigen fremkom der flere forslag fra slesvig-holstensk og engelsk side om, at løse konflikten ved en deling af Slesvig. I efteråret 1848 var der fra dansk politisk vist forståelse for dette, men Frederik VII modsatte sig dette.

I marts 1849 opsagde den danske regering våbenstilstanden, og den 3. april 1849 blev krigen genoptaget. Begge parter havde anvendt "ventetiden" godt. I Danmark var der blevet indført almindelig værnepligt i 1848 ved en foreløbig lov den 29. september og ved den endelige lov af den 2. februar 1849 =>"grundloven". Hæren talte således nu 41.000 mand. Den slesvig-holstenske hær var blevet reorganiseret efter preussisk model og bestod nu af 14.000

mand, samt 5.000 i reserve. Prinsen af Nør var blevet skiftet ud med preussiske general Bonin. Med sig havde den slesvig-holstenske hær nu den tyske forbundshær på 46.700 mand - sammensat af kontingenter fra 23 af det tyske forbunds medlemsstater.

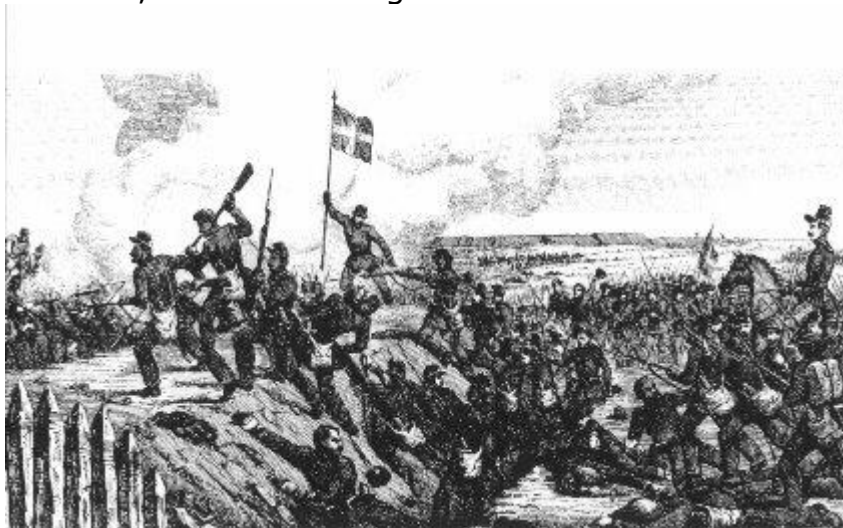
Krigshandlingerne i 1849 startede med danske angreb fra Als og Kolding ned gennem det østlige Slesvig - og efter mindre træfninger ved Haderslev, Avnbøl og Ullerup, var man klar til et angreb på de fjendtlige styrker ved Bov. Krigsministeren befalede så pludselig at trække sig tilbage til Als og Kolding, efter et katastrofalt forsøg fra flåden, at trænge ind i Egernførde fjord. Ved angreb på kystbatterier mistedes linieskibet "Christian VIII", som efter brand i krutkammeret eksploderede. Yderligere måtte fregatten "Gefion" stryge flaget

og overgive sig. Som følge af dette blev overkommandoen udskiftet.

Den 20. april kom så modangrebet. På trods af forbud, skred genral Bonin over grænsen

og erobrede Kolding. Danskerne kunne dog generere store dele af byen, men trak sig tilbage da tungt artilleri blev sat ind, som ødelagde store dele af den sydlige bydel. Sejren ved Kolding opmuntrede forbundsregeringen i Frankfurt og den slesvig-holstenske regering at besætte hele Nørre-Jylland. I maj blev ordren givet til at overskride kongerigets grænse og besætte mest muligt af Jylland. Da dette skete gik den danske plan ud på at dele fjendens hær op og trække den fra hinanden. Således lykkedes det at trække 22.000 tyske tropper med op i Jylland. Ved at placere 1/3 af hæren ved Als, bandt man en tysk division på 20.000 ved Sundeved. Yderligere gik 14.000 slesvig-holstenere foran Fredericia's fæstning, og disse begyndte en belejring. De danske flankestillinger havde således tvunget fjenden til at dele sine styrker på tre områder, der lå flere dagsmarcher fra hinanden.

På grund af flådens totale dominans, kunne man hurtigt få forsyningerne frem - samtidig med at man ikke behøvede at forsvare øerne, da fjenden stort set ikke ejede orlovsfartøjer. Yderligere kunne flåden deltage i direkte beskydninger, hvis fjendens flanker nåede havet. Dette blev benyttet til stor fordel den 6. juli

1849, da den danske hær angreb de slesvig-holstenske belejringssyrker ved

Fredericia. Kl. 1 om natten rykkede de første styrker ud af fæstningen. Kampene blev usædvanligt hårde - pga. fjendens befæstede stillinger. Mellem kl. 3 og 03.30 var slesvig-holstenerne tvunget tilbage over hele linjen, og kl. 4 var kampene forbi. Dagens helt blev den danske officer Schleppengrel der i det rigtige øjeblik ankom med 3. brigade, da angrebet var gået i stå. Efter Egernførde og Kolding var dette endelig en stor sejr.

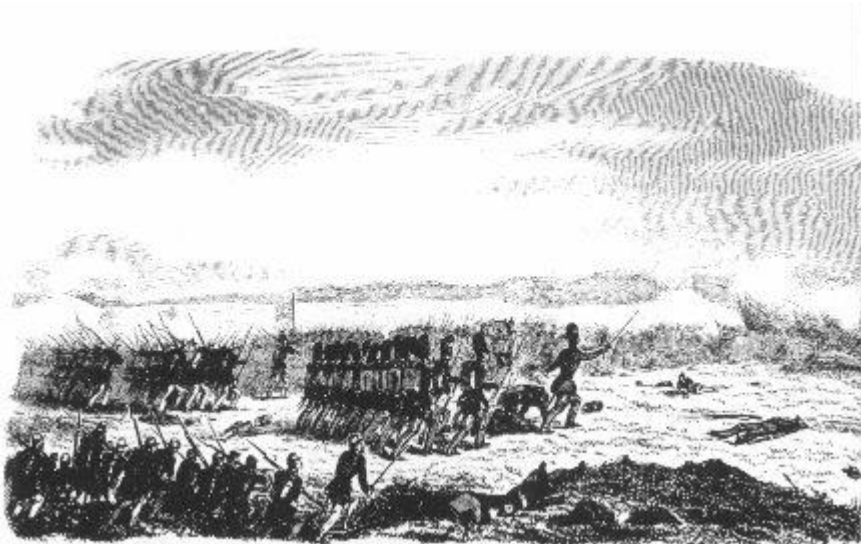
Ligesom i 1848 var der også i 1849 sideløbende forhandlinger med krigshandlingerne. Våbenstilstandsftaler blev således drøftet - og den 17. juli ratificerede den danske regering en sådan aftale. Men freden var ikke i hus endnu, da både Danmark og de fleste tyske stater stillede vidtgående betingelser. Der skulle gå næsten et år, nemlig den 2. juli 1850, før Preussen efter russisk pres gik med til en simpel fred - altså uden en endelig løsning på problemet krigen var blevet ført for. I den såkaldte Londonprotokol blev Storbritannien, Frankrig, Rusland og Sverige-Norge enige om, at "opretholdelse af det danske monarkis integritet er i den europæiske ligevægts interesse." Danmark underskrev denne aftale den 2. august 1850. Det var dog klart at slesvig-holstenerne ikke ville overholde denne - og med finansielle hjælp kunne de stille en hær på 30.000 mand i ca. 7 måneders krigsførelse. Denne hær rykkede ind i Slesvig den 14. juli 1850, mens en dansk hær på 40.000 kom i sydgående retning, som ankom i Flensborg den 18. juli. På begge sider blev der udført rekognosceringsopgaver. Den 24. juli 1850 kl 3 om natten begyndte den danske hær sin fremrykning, som ved 05.30 tiden stødte på fjendtlige forposter ved Hellebæk. Det der nu kom til at ske var det største slag i norden, der blev udkæmpet af over 60.000 soldater ved Isted hede. Vejrforholdene på denne yderst varme sommerdag skiftede hurtigt, idet tørken blev afløst af styrtregn, som fik jorden til at dampe. Kombineret med regnen blev sigtbarheden på den store slagmark yderst ringe - hvilket blev værre da luften blev fyldt med røg fra gevær- og kanonild.

Livgarden i aktion ved slaget ved Isted 25. juli 1850

En slesvig-holstenske brigade var dog kommet over vadestedet ved Langsø og iværksatte et bagholdsangreb, som kom til at ændre slaget fra det planlagte. Ordonanser med besked om undsættelse blev således sendt afsted mod general Krogh, der egentlig var i gang med at afskære flugtvejen for slesvigholstenerne. Selvom dette ikke længere var nødvendigt (der var nu

nemlig gået 4 timer siden beskeden blev sendt) adlød han ordren og vendte om. Således slap den slesvig-holstenske hær fra omringning og overgivelse. Det mål der var sat med at tilintegøre den slesvigholstenske hær, blev ikke opfyldt - så krigen kom til at fortsætte i endnu 6 måneder. Ved Isted faldt mange - og især mange officerer, deriblandt de to betydeligste danske officerer Schleppegrel og Læssøe

Livgarden rykker frem ved slaget ved Isted 25. juli 1850

Den danske hær fulgte nu efter slesvig-holstenerne, men gjorde holdt ved Ejderen. På grund af fredstraktatens bestemmelser turde man ikke invadere Holsten, da man frygtede at det ville blive opfattet som en krænkelse af de neutrale magters bestræbelser for at få standset krigen. Man bestræbte sig derfor for at udbygge Danevirkestillingen med adskillige skanser, og det smalle sted over Slien ved Mysunde blev indrettet til forsvar for at dække den venstre fløj.

Det slesvig-holstenske statholderskab var dog stadig fast besluttet at lade krigen køre videre, på trods af at opinionen i Tyskland nu var vendt imod dem. De sidste forsøg prøvedes ved Mysunde den 12. september og ved belejringen af Frederiksstad i oktober. Det førte dog ikke til den ønskede effekt, og Preussen (stadig under pres fra Rusland) tilsluttede sig

Østrig om at kræve en kapitulation af slesvig-holstenerne. Samtidig ratificerede forbundsdagen i Frankfurt/Main freden i Berlin den 26. oktober. Trårskrigens sidste kamp kom til at stå ved Mysunde på årets sidste dag, da forposterne der blev angrebet. I løbet af januar 1851 blev de slesvig-holstenske tropper trukket ned bag Ejderen og demobiliseret. I februar var den danske konge/hertugens autoritet genoprettet i Holsten.

Krigen var således forbi - og Danmark havde sejret militært, men ellers ikke. På grund af presset fra stormagterne om fred og magtballance i Nordeuropa, blev problemets kerne ikke berørt, og man var således ikke kommet videre end i 1848. Hertugdømmet Slesvig's forhold var stadig uløst.

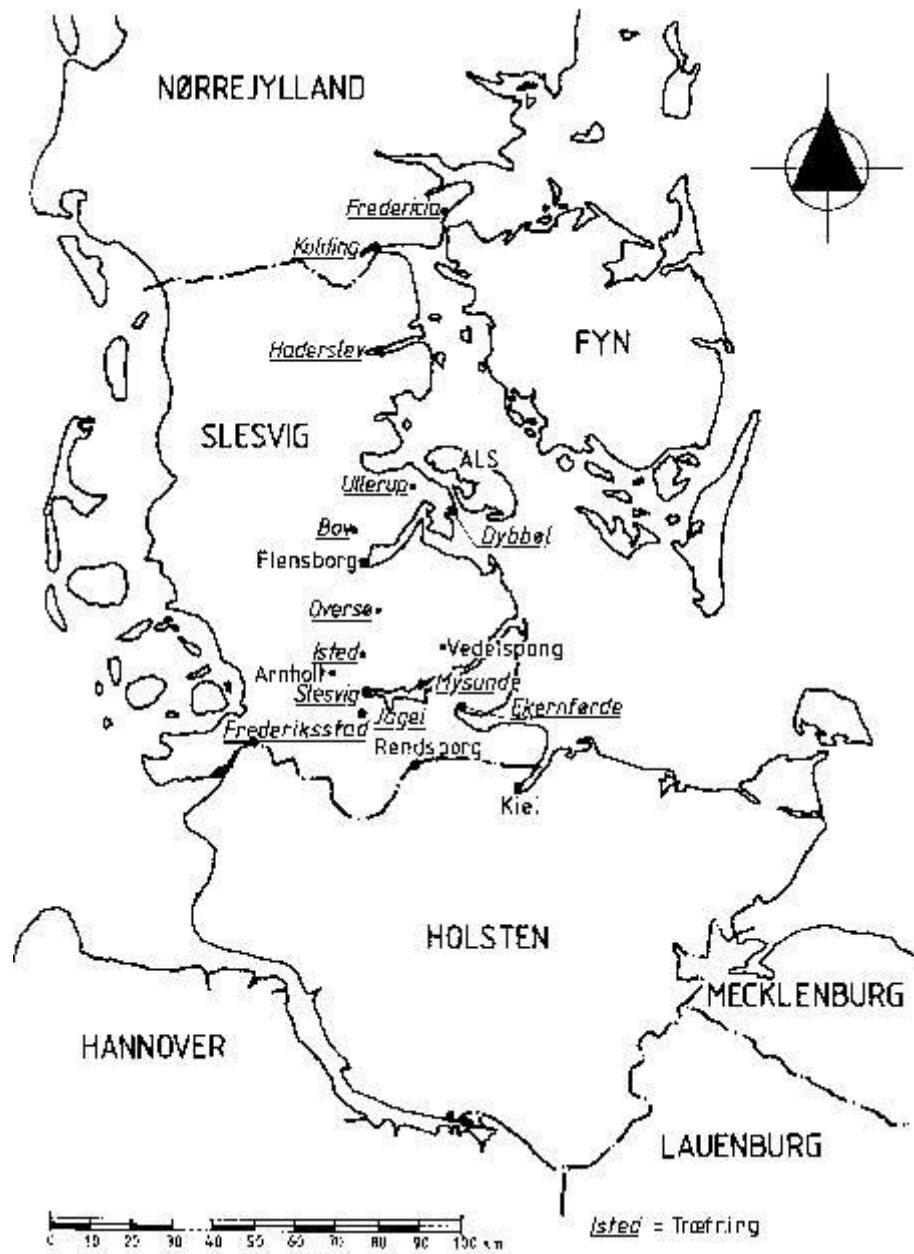
Sejren havde endog været uforholdsmæssig dyr i menneskeliv og -lidelser. På det punkt var de danske tab højere end modstandernes, som det ses i denne tabel over tabene i de 15 slag og fægtninger hvor mindst én af parterne havde 10 faldne eller derover. Igen her skal man huske på de "såredes" situation, det tit endte med døden:

	Danske	Tyske
Faldne	2.128	1.284
Sårede	5.797	4.675

Ved aftaler i 1851 og 1852 blev Danmark af stormagterne pålagt en række forpligtelser, som at skabe en forfatning der tog hensyn til de divergerende forskelle og sikrede helstatens fortsatte eksistens. Netop en sådan forfatning viste sig at være yderst svær - nærmest umulig at opnå i de kommende år, og var netop også årsagen til den næste - og yderst katastrofale anden slesvigske krig i [1864](#).

Kort over de vigtigste slag i tre-års-krigen

Den 2. Slesvigske Krig – 1864

Sammenskrævet af Leif Christensen, 3. december 2010

1860'ernes Danmark var stadig påvirket af sejren fra den første slesvigske krig 1848-1850, og stillingen ved Dannevirke i Sydslesvig blev med stærke forhåbninger anset som en ugennemtrængelig fortifikation mod Preussen i syd. Her havde riget siden oldtiden markeret sit territoriale landemærke mod syd. Det kom dog desværre til at gå anderledes.

I løbet af vinteren og foråret 1864 blev den anden slesvigske krig udkæmpet mellem Danmark på den ene side og på den anden side Preussen samt Østrig. Udfaldet af krigen blev, at Danmark ved fredsforhandlingerne i Wien i 1866 måtte afstå de danske hertugdømmer Slesvig, Holstein og Lauenborg. I forbindelse med krigen fandt en række af begivenheder sted som var medvirkende til, at Danmark led nederlag.

Optakten til 2. slesvigske krig

London-protokollen fastlagde at enevælde fortsat skulle gælde i hertugdømmerne, selv om Danmark havde fået en demokratisk grundlov. Fællesforfatningen for den danske helstat (kongeriget og hertugdømmerne) skulle sikre at statens fællesanliggender fortsat kunne fungere, trods de forskellige styremåder.

I 1858 havde det tyske forbund imidlertid ophævet fællesforfatningen for Holstens og Lauenborgs vedkommende, da disse to hertugdømmer samtidig var medlemmer af det tyske forbund. I den fælles dansk-slesvigsk-holstenske regering (rigsrådet) var der konflikter mellem de demokratiske politikere fra Danmark, der ønskede reformer, og de adelige repræsentanter for Holsten, der ønskede en meget konservativ kurs.

De liberale kræfter i Danmark anså det derfor for mere og mere uundgåeligt, at Holsten måtte adskilles fra Danmark. I sidste ende frygtede man at Holsten via sin rolle i rigsrådet førte til tysk indblanding i ikke kun Slesvig, men også i rent danske forhold. De liberale kræfter i Holsten var for så vidt enige, men de ønskede at også Slesvig skulle løsrives, og at der skulle oprettes et Slesvig-Holsten inden for det Tyske Forbund.

Dannevirke

Det omfattende voldkompleks Dannevirke havde siden slutningen af jernalderen fungeret som en defensiv foranstaltning mod folkeslagene i syd og blev løbende udbygget bl.a. under Valdemar den Første med en teglstensmur, den såkaldte Valdemarsmur.

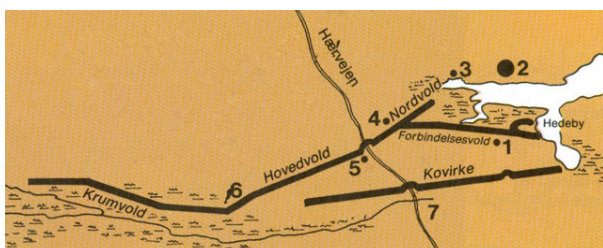
Adskillige gange havde der ved volden fundet kamphandlinger sted, fx i 1331, hvor kong Erik blev dræbt efter have deltaget i et slag ved Lohede.

Mod øst var voldanlægget beskyttet af Slien og mod vest af forskellige floder og åsystemer, som gjorde det næsten umuligt for større grupper af fjender at undgå forceringen af Dannevirke.

Vagtposter ved Dannevirke

Forsvarsanlægget havde dog den ulempe, at der i tilfælde af hård frost, ville åsystemerne fryse til, hvilket bevirkede at den angribende fjende kunne trænge udenom Dannevirke og angribe befæstningen fra siderne eller fra ryggen. Tilfrosne vandsystemer havde ved flere lejligheder haft fatale konsekvenser for Danmark, fx under svenskekrigene i 1658.

Dannevirke

De danske soldater på Dannevirkestillingen befandt sig i historiske omgivelser, hvor deres forfædre adskillige gange de sidste tusinde år havde forhindret sydfra kommende fjender i at trænge op i landet. Dannevirkes historiske betydning havde en moralsk og psykologisk betydning for de danske soldater, hvis forsvarsvilje og tro på et godt udfald var urokkeligt.

Det var her Danmark havde markeret sin territoriale integritet siden 700-tallet. Samtidig havde 1800-tallets romantiske strømning betonet Dannevirke som et nationalt

symbol, hvilket antageligt betød at 1860'ernes danskere var langt mere historisk bevidste om voldanlæggets betydning end nutidens danskere.

Stemningen i Danmark var i januar 1864 optimistisk, befolkningen fæstede lid til den danske hær. Dannevirke skulle endnu engang stå sin prøve som vænet mod syd.

Krigsudbruddet

Bag Dannevirkestillingen

Fra politisk side havde der i årene før krigen i 1864 været afsat flere midler til at forstærke Dannevirke. Forstærkningen af forsvarsanlægget blev dog intensiveret i månederne op til krigsudbruddet i februar. I løbet af januar 1864 blev stillingen udsat for en omfattende udbygning i form af forbindelsesveje, løbegrave samt anlæggelsen af en jernbane til transport af krigsmateriel.

Det var således planen, at Dannevirkestillingen skulle udgøre den danske hærs hovedforsvarslinje i tilfælde af krig. Bevillingen af midler til udbygningen af Dannevirke var dog langt fra tilstrækkelig, og de fjendtlige styrker var udover at være i overtal bedre udstyret med moderne udstyr i form af langtrækkende kanoner og bagladegeværer.

Krigen begyndte den 1. februar, da en talstærk og overlegen fjende rykkede over Ejderen og op i Slesvig mod Dannevirke som var befæstet af 40.000 danske soldater. De preussiske styrker (ca. 47.500) forcerede Ejderen af overgange ved en række mindre byer, imens de østrigske styrker (ca. 20.000) anvendte overgangene ved Rendsburg.

I dagene op til krigsudbruddet var det danske militær bevidst om nordgående preussiske og østrigske troppebevægelser mod Ejderen.

Flere overgange blev derfor af danskerne sprængt i tidsrummet omkring 1. februar for at forsinke fjendens fremrykning. Det var dog vanskeligheder forbundet med sprængningen af flere af broerne, og det lykkedes derfor ikke at sprænge alle overgangene, fx ikke ved Rendsburg.

Det var frostvejr, og gennemsnitstemperaturen i den forgangne måned havde været minus 7-8 grader. Frosten bevirkede, at Dannevirkestillingens forsvarsevner kraftigt blev nedsat, idet de omkringliggende vandsystemer frøs til.

Desuden havde den danske hær vanskeligheder med at befæste den syv km lange stilling, da forudsætningen for et effektivt forsvar af stillingen krævede betydelig flere soldater end de tilstedeværende soldater.

I slutningen af januar var temperaturen begyndt at stige og tøjvejret satte ind, hvilket bevirkede, at der var en vis optimisme i den danske hær om, at det ville være umuligt for fjenden at forcere vandsystemerne på begge sider af Dannevirke. Tøjvejret medførte dog, at terrænet blev mudderet, hvilket yderligere vanskeliggjorde hærens transportmuligheder.

I dagene efter fjendens overskridelse af Ejderen havde der været kampe syd for Dannevirke. Allerede den 1. februar 1864 havde nogle kompagnier fra 18. regiment haft mindre skudvekslinger med preussiske styrker. Preussernes overlegende styrke havde tilsyneladende overrumplet de danske kompagnier, som medførte en næsten desperat tilbagetrækning.

Den 2. februar 1864 forsøgte de preussiske styrker uden held at angribe stillingen ved Mysunde på Sliens sydlige bred. Preusserne blev slået tilbage takket været det danske artilleri, som dog konstant var under beskydning af preussiske snigskytter. Dagen efter indledte de østrigske enheder et angreb på forposterne til Dannevirke.

Det lykkedes ikke at slå østrigerne tilbage, og de danske soldater måtte trække sig tilbage til Dannevirke. Kampene var ganske blodige, og under østrigernes erobring af posten, Kongshøj samt Selk og Jagel kom det til voldsomme nærkampe med bajonetter.

Selvom Dannevirke fra forsvarspolitisk side var blevet begunstiget, bar forsvarsstillingen dog præg af omfattende mangler. Det var i hvert fald de Mezas, den danske hærs øverstkommanderende, konklusion efter at han havde inspiceret stillingen den 4. februar 1864. De Meza havde fået frie hænder til at organisere forsvaret af Dannevirke. Blandt de Mezas målsætninger var bevarelsen af hærens samlede styrke samt forstærkningen af de mere nødtørftige flanker Dybbøl og Fredericia i tilfælde af at Dannevirke skulle rømmes.

Det var åbenlyst, at de danske soldater ikke kunne forsvare stillingen optimalt, da der var behov for flere soldater end de tilstedeværende, og på grund af de nævnte faktorer besluttede overkommandoen den 4. februar 1864 om aftenen, at Dannevirke skulle rømmes den efterfølgende dag.

Hæren fik således ordre til at bevæge sig nordpå mod Flensborg og flankestillingen ved Dybbøl.

På grund af rømningens afvikling allerede den efterfølgende dag var den danske hær nødsaget til at efterlade store mængder ammunition, adskillige kanoner, samt forskelligt udstyr og udrustning på stillingen.

Tilbagetrækningen den 5. og 6. februar 1864

Forholdene for de danske soldater under det to dage lange tilbagetog var mildt sagt umenneskelige. Udover at det frøs ned til 10 grader, og der samtidig blæste en kold vind fra nordvest, skulle soldaterne kæmpe sig vej igennem et inferno af sne og islagte veje. Det glatte føre gjorde det vanskeligt for hestene at trække vognene med udrustning. Adskillige gange måtte den danske hær efterlade udrustning under retræten, og enkelte af soldater dejsede om i sneen af udmattelse.

Max Müller ved Sankelmark

Under tilbagetrækningen fra Dannevirke udgjorde den danske hærs 1. og 11. Regiment bagtroppen. De to regiments kompagnier skulle standse de fjendtlige styrker, som ihærdigt forsøgte at angribe den danske hær på dens tilbagetog. Det kom således til flere blodige kampe, som ikke mindst blev forværret af det ustadige vejr.

Af disse kampe var særlig slaget ved Sankelmark bemærkelsesværdigt, idet bagtroppens indsats ved Sankelmark resulterede i, at de østrigske troppers fremrykning blev standset samtidig med, at østrigerne måtte lide store tab.

Slaget ved Sankelmark udviklede sig til at blive voldsomme nærkampe, hvor bajonetter flittigt blev taget i anvendelse. Det skal i denne sammenhæng nævnes, at de østrigske styrker ved Sankelmark under ledelse af general Ludwig von Gablenz var i overtal.

Samtidens syn på rømningen

Blandt de danske soldater havde der i dagene op til rømningen været en forventning om snart at komme i kamp. Denne forventning blev ikke mindst forstærket, da de danske styrker som ikke var placeret i nærheden af Dannevirke blev beordret til at marchere:

"Om eftermiddagen kom der Ordre til at vi naar det blev mørkt, altsaa omtr. Kl. 6, skulle marchere bort; hvorhen vidste vi ikke. Det var Fredag Aften d. 5te febr. Vi troede vi skulle endelig til at slaes".

Soldaterne havde ventet på at komme i kamp, og rømningen var derfor noget af en skuffelse for dem. Udover at rømningen af stillingen utvivlsomt havde en demoraliserende effekt på de danske soldater medførte overkommandoen beslutning en vis utilfredshed. Dette kommer bl.a. til udtryk i et brev fra en dansk soldat til kæresten nedfældet i dagene efter rømningen:

"...det var til den sørgeligste, den tungste Gjerning, vi blev kaldede....Som Tyve om Natten maatte vi stjæle os bort...Jeg kunde fristes til at knække min Sabel og kaste den bort, naar jeg berøves Retten til at bruge den".

Soldaten fortsatte med at beskrive sin fortvivlelse:

"Modet er knækket, ja, hvad værre er, Tilliden til vort elskede Fædrelands Frelse er brudt. Oh gid, gid vi maatte faae en Kamp paa Liv og Død en af de første Dage - hvor vi skulde hamre løs! Fortvivlelsens Toppunkt, som nu er naaet, vil give vor Arm dobbelt Kraft, og gjøre vort Sværd skarpt."

Om stemningen hos de danske soldater af tilbagetoget beskrev officersaspiranten Waldemar Weitemyer:

"Paa Tilbagetoget var forresten Enhver fuld af Sorg, man kunde i Begyndelsen slet ikke forstaae det, man vilde meget hellere være bleven i Stillingen; det var meget langt fra at Soldaterne havde tabt Modet; en af dem sagde til mig: "det synes jeg dog ikke vi havde fortjent".

Fortvivlelsen og magtesløsheden var ikke kun udbredt blandt de danske soldater. I det civile Danmark var situationen den samme. F.eks. medførte rømningen optøjer i København, og flere politikere havde kaldt overkommandoen

beslutning for "forræderi" og truede med at gå af, hvis ikke kongen afskedigede de Meza. Konseilspræsidenten og udenrigsministeren, D. G. Monrad, vendte sig skarpt i en tale i folketinget mod de stærkt kritiske politikeres beskyldningerne om overkommandoens "forræderi":

"Jeg vil sige Dem en ting: Et tegn på, at en nation er sin opløsning nær, det er, når man slynger ordet "forræderi" ud imod dem, som tjenere deres fædreland tro, når man kaster mistanke på dem, som er beredte til at ofre deres liv for fædrelandet, når der, medens fjenden står i landet og kanontorden høres..."

I stedet forsøgte Monrad at mane til besindelse og opfordrede til forsoning hos folket i denne vanskelige situation:

"Lad os forene os sammen og arbejde sammen for fædrelandet i denne farens stund; lad den ene ikke kaste mistanke over på den anden; lad ikke disse tanker, som ond vilje har udspredt hin side Elben for her at så mistillidens sæd mellem kongen og folket, gro op i danske hjerter... Men det beder jeg Dem om, og jeg anrører i den henseende Deres retfærdighedsfølelse, at når mænd, som har vist sig modige og kække i mange feltslag og uforfærdet har udsat deres liv lige overfor fjenden, tager en beslutning, som De, mine herrer, ikke kan forklare Dem, at De da ikke lader mistanken falde på dem, før deres adfærd er oplyst og deres bevægelse ligger klart for dem".

Også i journalistiske kredse blev rømningen anset som en tragisk handling. Dette kommer bl.a. til udtryk i et brev af P. V. Grove til "Dagbladet" skrevet den 5. februar om aftenen fra Slesvig:

"Dannevirkestillingen er opgiven, de kostbare værker, hvortil så mangt et stolt håb var knyttet, står nu med fornagtede kanoner".

En udsendt dansker med tilknytning til "Illustreret Tidende" vågnede op om morgenen 6. februar til de østrigske soldaters indtog i Slesvig:

"Det forekommer mig endnu næsten som en drøm, da jeg kom til vinduet og så disse sortsmudsede, letbenede østrigere med blomster og grønt i hattene, som slesvigerne havde kastet på dem, hurtigt marchere gennem byen. Så var da folkets stolte drømme og poetisk barnlige tillid til vort gamle værn tilintetgjorte".

Noget kunne således tyde på, at der i store dele af befolkningen (både militære og civile) havde været forhåbninger om, at Dannevirke ville udstå sin prøve og kaste fjendens angreb tilbage. Overkommandoens afgørelse havde derfor en lamslående virkning.

I modsætning til disse holdninger af fortvivlelse og utilfredshed med overkommandoens beslutning forekom der flere udsagn, som omtalte rømning positivt. Af taktiske årsager blev beslutningen anset som det mest gunstige valg. Valdemar Weitemyer omtalte beslutningen en måned efter selve rømningen:

"Aviserne have været saa fulde af Beretninger om, hvorvidt Tilbagetoget var beretiget eller ei. Alle dem jeg har talt med mene, det var aldeles rigtigt; skulde Armeen have staaet et Par Dage længere ved Dannevirke, havde den været aldeles ude af Stand baade til at holde sig i længere i Stillingen og trække sig tilbage; al vor modstandskraft vilde have været brudt."

Weitemyers opfattelse blev understøttet af Kaptajn Marius Hedemann, som kort tid efter rømningen (5 dage) betragtede rømningen som en taktisk bestræbelse på at redde så meget udstyr og personel som overhovedet muligt:

"Jeg tror, at Enhver, som har været med i Dannevirkstillingen, maa indrømme, at var Retraiten ikke begyndt dengang, havde vi ikke reddet det halve af, hvad nu er reddet. En anden Sag er, at Retraiten Kunde have været besluttet strax; saa havde Armeen været frisk, og derved vilde meget have været vundet."

For Hedemann var ventetiden i dagene op til rømningen nervepirrende. Da beslutningen om rømningen endelig blev officiel, var det befriende for Hedemann:

"Jeg kan ikke nægte, at skjønt jeg maatte indrømme, at hvis Fjenden blot 4 Dage endnu vilde alarmere os paa samme Maade som de tidligere 4 Dage, eller hvis Overcommandoen vilde Armeen staae paa Benene i 4 Døgn uden Hvile og næsten uden Føde, saa vilde Armeen være aldeles ødelagt - saa var det dog for mig en bedrøvelig Tidende, at vi skulde forlade vor Stilling, som havde kostet saa meget, og som en stor Del af Folket satte saa megen Lid til, uden Kamp, og det anede mig vel, at der derved vilde kastes en Skygge paa Armeen. Men vi kunde ikke holde det ud; alle var mere eller mindre i nervøs Spænding, som vel gjorde for alle Officerernes Vedkommende, at man var vaagen, men dog mattet i høi Grad; denne Stillestaen og Venten uden nogen Virksomhed var i høi Grad trættende".

Overkommandoens beslutning var således i Hedemanns øjne bl.a. medvirkende til at bevare den danske hærs styrke nogenlunde intakt. Samtidig havde afgørelsen den virkning, at det psykiske pres, som lå på soldaterne i dagene op til rømningen, nu blev afløst af fysisk udholdenhed, som det kommende og storstilede tilbagetog krævede.

En måneds tid efter rømningen skrev en dansk forretningsmand med bopæl i Paris til den danske oberst Max Müller. I den første del af brevet berettede forretningsmanden om, at rømningen af Dannevirke medførte sørgelige og vemodige følelser, da han blev informeret om tilbagetrækningen:

"De kan næppe begribe de sørgelige dage, jeg tilbragte, efter at vor tapre armé havde måttet forlade Dannevirke. Med angst og mismod tænkte jeg på vore stakkels Jenser, som i mulm og mørke forfulgtes af en overlegen og hovmodig fjende".

Senere i brevet skrev han om den danske bagtroops modige indsats ved Sankelmark:

"Da åndede jeg otter frit, alt blev lys og dag, og jeg begræd ikke mere dronning Thyras kolde vold, da jeg hørte, at et andet, levende Dannevirke vidste at værne om vort kære gamle fædreland".

Forretningsmandens syn på krigens første måned var et godt eksempel på, at den umiddelbare reaktion på rømningen havde en fortvivlende og opgivende virkning på samtiden i dagene lige efter tilbagetrækningen. Efter at have sonderet situationen samt overkommandoens vurdering indså de fleste givetvis det strategisk korrekte i at rømme stillingen og fortsætte forsvaret af landet. Dette reaktionsmønster blev antydet af Hedemann og Weitemeyer i deres breve.

Der er således flere forhold, som taler for at der var meget forskellige holdninger til rømningen. Flere faktorer kunne tyde på, at rømningen af taktiske årsager var den mest hensigtsmæssige og kvalificerede beslutning, overkommandoen kunne foretage. Overkommandoen havde de bedste forudsætninger i vurderingen af, om rømningen skulle finde sted. Et slag ved Dannevirke ville resultere i nedslagtningen af store dele af den danske hær, idet stillingen var for svagt befæstet. Et effektivt forsvar af Dannevirke krævede flere soldater end de tilstedeværende 40.000.

Omvendt kunne den mere negative reaktion af rømningen betragtes som et naturligt og menneskeligt udslag af skuffelse og fortvivlelse. I befolkningen var der store forhåbninger om Dannevirkes forsvarsevne. Udover at stillingen havde været tilgodeset i forsvarssammenhænge, var Dannevirke et centralt element i Danmarks historie samt et symbol for landets forsvarsvilje.

Dannevirke udgjorde Danmarks territoriale grænseskel mod syd, hvilket det havde gjort siden de første beretninger om landet og dets folks eksistens. Udover den historiske og forsvarsmæssige betydning var Dannevirke vævet ind forskellige andre facetter, f.eks. i digte, viser og ikke mindst det samtidige skuespil af H. P. Holst "Ved Dannevirke".

Disse forhold var uden tvivl medvirkende til at forstærke befolkningens opfattelse af Dannevirke som noget særligt, noget som siden hedenold havde været dansk. Dannevirke ville med sin urokkelige betydning i befolkningens bevidsthed værne landet mod dets fjender.

På trods af den historiske opfattelse af Dannevirke som rigets værn mod syd kan det forekomme paradoksalt, at der på trods af mange års spændt situation mellem Danmark og Preussen i kølvandet på den første slesvigske krig, ikke blev satset på mere oprustning fra dansk militær side. Her tænkes særligt på forstærkningen af det danske militær i hertugdømmerne, navnlig i Slesvig.

Måske blev det i militære og politiske kredse antaget, at en kommende fjende ville have samme standard som den modstand, det danske militær havde mødt i krigen 1848-1850? Eller også stoledes man blindt fra dansk side på den svensk-norske konge, Carl XV's garanti om militær støtte?

Selvom Dannevirkestillingen udgjorde det danske militærs hovedforsvarslinje var det først sent, at anlægget blev begunstiget fra militærpolitisk side. Det var først i tiden op til 1864, at Dannevirke løbende blev forstærket i større omfang, som den stilling Danmark afsatte flest ressourcer til.

Til forskel fra Dannevirke blev flankestillingerne ved Dybbøl og Fredericia ikke tilgodeset i samme omfang, selvom den danske hærs omfang harmonerede med de militære fordringer som flankerne i Nordslesvig. Med disse forhold for øje kan det derfor forekomme besynderligt, næsten grotesk, at der blev anvendt mange ressourcer til at opbygge Dannevirkestillingen, når den ikke var bemanded i tilstrækkeligt omfang eller anvendt, men blot overladt til de indtrængende preussere?

Belejringen af Dybbøl stillingen.

I 1862-63 anlagde danske ingeniørtropper Dybbølstillingsens 10 skanser i en halvbue fra Vemmingbund til Als Sund. Skanserne blev på grund af besparelser opført med træblokhuse som beskyttelsesrum for mandskabet i stedet for beton. Det kostede senere mange livet. Kun ammunitionsmagasinerne blev opført i beton.

Den 7. februar 1864 ankom den danske hær, der var blevet trukket tilbage fra Dannevirke for at forhindre at den preussisk-østrigske hær skulle omringe og ødelægge hæren. Efter en udmattende march og en blodig kamp udkæmpet af bagtroppen, nåede 20.000 mand, 500 ryttere, 80 feltkanoner og 1.100 fæstningsartillerister Dybbøl stillingen.

De fjendtlige styrker, der var ligeså udmattet som danskerne, fulgte kun langsomt efter. Dog ankom de Preussiske forposter allerede den 8. februar 1864, og langsomt opbyggedes de preussiske styrker.

Danskerne forberedte sig på at forsvare skanserne og tog stilling i terrænet foran dem. Den 17. februar 1864 begyndte preusserne deres angreb, og i de følgende uger foregik en hård kamp i forpost terrænet, hvor danskerne langsomt blev trængt tilbage af en overlegen styrke.

Omkring 20. februar 1864 havde preusserne 20.000 mand, 1.200 ryttere og 88 kanoner foran stillingen. Preusserne opstillede batterier, de farligste i stillingens flanke på Broager på den anden side af Vemmingbund. Herfra var det muligt at beskyde de danske skanser på Dybbølstillingens venstre flanke, uden det var muligt for det danske artilleri at svare effektivt igen.

Tilbagetrækningen fra Dannevirke blev taget meget fortrydeligt op, og de Mezas militære grunde prellede af på de politikere, hvis ønsker stadig red på stemningen fra Isted. De Meza blev fjernet som overgeneral og erstattet med general Gerlach.

Den 17. marts blev et dansk modangreb imod Ragebøl slået tilbage, hæren blev tvunget tilbage til skanserne, og nu begyndte belejringen af Dybbølstillingen. Preusserne havde samlet 126 kanoner og morterer, og begyndte det sværeste bombardement i krigshistorien.

I ugevis regnede tusindvis af granater ned over de danske stillinger, og det danske artilleri var ikke i stand til at svare effektivt igen. De danske soldater kunne sidde i primitive jordskanser og se på, at langtrækkende preussisk artilleri efterhånden skød stillingerne sønder og sammen, og imedens gravede fjendens ingeniørtropper i ly af granatilden deres løbegange tættere og tættere på skanserne.

At blive i skanserne under et længerevarende artilleribombardement var et meningsløst slagteri og ville ende med at ødelægge hæren. De ledende danske officerer var derfor i begyndelsen enige om, at stillingen burde rømmes, men generalerne vidste også, hvor stor vægt regeringen lagde på at beholde et symbolsk fodfæste på det slesvigske fastland.

Kanoner og fæstningsværker blev ødelagt og soldater dræbt eller såret. Træblokhuse, som var blevet lavet for at beskytte soldaterne, blev nemt gennemboret af 12 og 15 cm granaterne. I et tilfælde trængte en granat igennem et blokhus, eksploderede indenfor, og dræbte eller sårede 42 mand.

Om dagen søgte soldaterne dækning i deres skjul og forsøgte at få noget hvile, imedens de om aftenen arbejdede desperat for reparere skaderne forårsaget af dagens bombardement. Den danske styrke svandt dag for dag, men moralen var stadig høj set i betragtning af de prøvelser, de danske soldater var udsat for.

Den 28. marts 1864 forsøgte preusserne en storm på stillingen. Angrebet blev afvist ved anvendelse af både hær og flåde.

Den 2-3. april 1864 blev Sønderborg skudt i brand og store dele af centrum bliver beskadiget eller ødelagt. Mange civile mistede livet.

Den britiske regering havde indbudt til en fredskonference i London, der skulle begynde den 12. april 1864. Regeringschefen biskop Monrad var af den holdning, at det ville kunne få stor politisk betydning under forhandlingerne, om den danske hær stadig stod i Slesvig. Derfor ville han ikke give hæren lov til at rømme Dybbøl. Omvendt havde den preussiske regeringschef Otto von Bismarck ingen planer om at begynde fredsforhandlingerne, før Dybbøl var erobret. Situationen blev således stadig mere uholdbar.

Fra den 7. april 1864 begyndte den afgørende artillerikamp, hvor Dybbølstillingen blev beskydt til storm. Dette bombardement varede til den 18. april 1864, hvor preusserne på fire timer skød 7.900 granater mod stillingen. Skanserne var nu reduceret til grus og græs bunker, med få fungerende kanoner. Man havde ingen mulighed for at ramme de tyske batterier fra skanserne, og specielt skanse I og II var meget udsat for beskydning fra de tyske batterier på Broager. Kun når Panserbatteriet Rolf Krake viste sig i Vemmingbund og beskød Broager, blev de tyske batterier forstyrret.

Regeringen havde af politiske grunde besluttet at stillingen skulle holdes længst muligt. Overkommandoen havde af militære grunde indstillet til regeringen, at den burde give tilladelse til at rømme. Det nægtede regeringen at imødekomme.

Den 9. april telegraferede den nye overgeneral Gerlach til krigsministeriet og stillede i den forbindelse problemstillingen kontant op: "Ville man holde Dybbøl eller have en kampklar hær"? Svaret fra krigsminister Lundbye var klart nok: "Stillingen skulle holdes til det yderste".

Alle i officerskorpset vidste, at preusserne snart ville storme, og at det ville blive det rene slagtehus. Gerlach telegraferede igen til København – denne gang på vegne af hele hærledelsen. Nu burde Dybbøl rømmes, alt andet var uforvarsomt. Lundbye vaklede. Han turde ikke tage ansvaret, men det gjorde Monrad. Han fastholdt, at det var afgørende, at hæren blev på Dybbøl Banke og slå stormen tilbage.

Den 18. april 1864 kl. 04.00 begyndte det endelige bombardementet. På nogle få timer faldt næsten 8000 granater over de danske skanser, skyttegrave og området bag skanserne.

Bombardementet fortsatte i 6 timer, hvorunder forsvarsværkerne blev skudt i stykker, et stort antal af de få brugbare kanoner blev ødelagt, og den danske hær led svære tab.

Til at forsvare Dybbølstillingen var der 5000 danske soldater i skanserne, skyttegravene og området bag skanserne. Yderligere var der 6000 i reserve i Sønderborg og på Als. 11.000 kamptrætte og udmattede danskere imod 37.000 friske og veludrustede Preussere. Udfaldet syntes givet på forhånd.

Kl. 10 flyttede artilleri-ilden sig længere frem mod brohovedet ved Als Sund, og de preussiske forposter åbnede en voldsom riffelild imod skanserne. Den 18. april 1864 løb 12 000 mand fordelt i seks stormkolonner frem mod skanserne på den tyndt besatte danske venstrefløj til lyden af Düppeler Schanzen Sturm March, der blev spillet af militærorkestre i de forreste stormparallerer.

Det preussiske artilleri genoptog samtidig beskydningen. Oppe fra skanserne kom en sværm af kugler mod angriberne. I et fortvivlet kapløb med preusserne, forsøgte de danske reserver bag skanserne at nå frem før fjenden. De preussiske løbegrave var kun 250–300 meter fra skanserne, danskernes kvarterer cirka det samme. Flere steder nåede forsvarere og angribere skanserne samtidig.

Efter en kort kamp blev danskerne kastet ud af skanserne og drevet tilbage i hårde nærkampe. Et modigt modangreb

8. Brigades modangreb

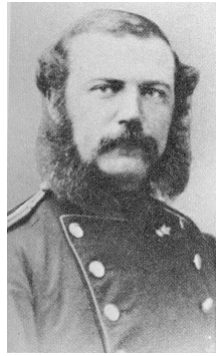
fra 8. brigade reddede den danske hær fra at blive tilintetgjort og gjorde det muligt at redde hovedparten af hæren ned til et brohoved yderst på Sundeved halvøen. Desværre sinkede den voldsomme artilleriild dem så meget, at de flere steder kom for sent til at stoppe angrebet. Der var nu kun forsvarerne i skanserne til at forsøge at holde stillingerne.

Skanserne I - III blev forsvaret af 22. regiment. Skanse I, der lå i en afstand af 550 meter fra stormparallellen, blev hurtigt omringet af de preussiske soldater i første kolonne og tvunget til at overgive sig. Skansen faldt klokken 10.06.

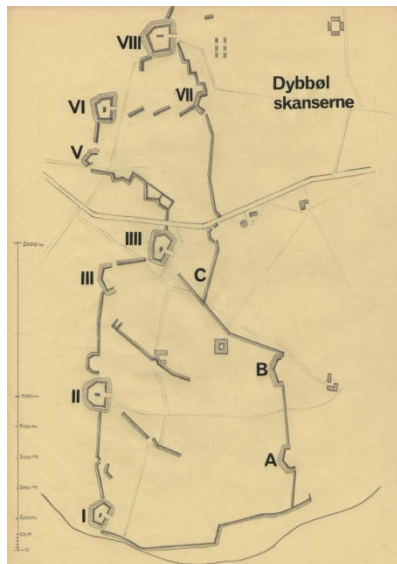
Skanse II mødte preussernes anden kolonne med artilleriild, og tvang dem ud til siderne i retning af skyttegravene. Her blev de mødt af en voldsom ild fra danskerne og stoppet eller endda tvunget tilbage. Men nu angreb kolonne et og kolonne tre skyttegravene fra siderne eller ryggen.

Det første angreb fra syd på skansen blev slået tilbage. Specielt skanse II var under meget heftig beskydning fra de preussiske batterier på Broager. Skansen lå 400 meter fra stormparallellen og falder klokken 10.10.

I skanse II kæmpede løjtnant Ancher så tappert, at prøjserne efterfølgende rejste en mindesten for ham.

Løjtnant Ancher og hans mindesten

Skanserne ved Dybbøl

Skanse III forsvarede af 19 mand, og blev angrebet af en preussisk styrke på 1000 mand. Stormafstanden var 270 meter. På trods af dette, nægtede danskerne at overgive sig. Tre angreb skulle der til, før Preusserne trængte ind i skansen, men kampen fortsatte i det indre af skansen og krudtmagasinet, før danskerne endelig overgav sig klokken 10.05. På dette tidspunkt var halvdelen af forsvarerne døde eller sårede. De preussiske tab i skanse III var så store som 10 officerer og 128 mænd.

Skanserne IV-VI blev forsvaret af 2. Regiment. Den preussiske fjerde kolonne, der skulle angribe skanse IV over 400 meter, blev mødt med så voldsom en ild fra skansen og området bag den, at kolonnen kom i uorden. En del af kolonnen angreb skyttegraven til venstre for skansen og gennembrød den danske stilling. Skansen var nu reelt omringet og faldt efter en voldsom kamp klokken 10.13.

Skanse V lå i en stormafstand på 320 meter. Det lykkedes at skyde et par kardæskskud ind i den fremstormede preussiske kolonne som led svære tab. To danske modangreb imod skanse V med to - tre delinger, trængte fjenden tilbage i et stykke tid, før danskerne selv efter hård kamp blev tvunget til at trække sig tilbage. Skansen faldt klokken 10.05

Skanse VI skød seks skud imod den preussiske sjette kolonne medens den rykkede frem mod skansen. Stormafstanden var 330 meter. Dette stoppede dem imidlertid ikke, og efter en kort kamp faldt skansen klokken 10.05. Infanteriet nåede ikke frem i tide til at forsvare skansen. Artilleristerne fortsatte deres skydning indtil skansen faldt, og derfor nåede de ikke at fornagte kanonerne, som nu blev vendt imod skyttegravene og skanse VII og VIII.

Skanse VII blev bemanded af styrker fra det 17. regiment, der, så snart skydningen blev hørt, rykkede frem for at indtage deres stillinger i skanse VII og VIII. Trods svære tab på grund af den preussiske artilleri-ild, ankom de danske soldater før fjenden og åbnede ild imod dem.

Preusserne omringede nu skanse VII og kort efter faldt den. Første Kompagni forsøgte et modangreb der dog mislykkedes. Syvende Kompagni forsøgte endnu et modangreb, men de blev omringet af fjende, og efter en kort bajonetkamp overgav de danske soldater sig.

Klokken var nu blevet 10.45, og angrebet havde været 45 minutter. Skanserne I - VII var faldet, og den preussiske fremrykning fortsatte mod brohovedet, hvor Den ottende Brigade blev holdt i reserve. Brigaden havde ikke fornemmet, at et større angreb var sat ind, og vigtige minutter gik tabt. Kl. 10.30 blev brigaden omsider beordret frem for at generobre skanserne og støtte Første og Tredje Brigade. Ved modangrebets begyndelse gjorde brigaden fremskridt, og de fjendtlige styrker blev kortvarigt trængt tilbage.

Skanserne VIII, IX og X blev forsvaret af Det danske syttende regiment. Medens Den ottende Brigades modangreb var undervejs, blev skanse VIII stadigvæk holdt af Femte kompagni. 28 preussiske kanoner lagde en heftig ild over skansen, og to gange forsøgte de preussiske infanterister at storme skansen, men begge gange blev angrebet slået tilbage. Tredje gang lykkedes det dog for de preussiske soldater, og skansen faldt. Af det danske forsvar var kun nogle få mænd tilbage.

Skanse IX blev angrebet af ni fjendtlige kompagnier. Det blev forsvaret af Det sjette Kompagni, og kampen endte først, da det meste af kompagniet var faldet.

Skanse X blev først forladt da ordren til at trække sig tilbage kom, og alle kanonerne nåede at blive foraglet.

Selvom Den ottende Brigades modangreb ikke kastede fjenden afgørende tilbage, havde det dog ikke været forgæves. Det havde kostet store tab, men angrebet hjalp resterne af Den Første og Tredje Brigade til at slippe tilbage til brohovedet.

De Preussiske styrker fortsatte deres fremrykning imod de danske positioner ved brohovedet. Men artilleri-ilden fra den modsatte side af sundet og fra panserskibet Rolf Krake stoppede deres fremrykning og resterne af den danske styrke trak sig i god orden tilbage til Als og pontonbroerne over Alssund blev afbrudt.

Slaget om Dybbøl var tabt.

Tabene på begge sider havde været store og svære, hvilket vidnede om de hårde kampe, ofte mand mod mand med bajonetterne. På dansk side blev 746 dræbte, 554 sårede og 3.534 tilfangetagne. Flere end halvdelen af kommandørerne, som deltog i kampen gik tabt. En general, (du Plat), en brigade chef, 5 regimentschefer, 8 bataljonschefer, og 36 kompagnichefer blev dræbt, såret eller taget til fange.

I alt et dansk tab på 4.834 mand. De preussiske tab var 1201 dræbte og sårede.

Våbenhvileforhandlingerne i London brød sammen, fordi den danske regering ikke ville gå ind på en deling af Slesvig. På trods af nederlaget på Dybbøl den 18. april 1864 fastholdt de danske forhandlere med statsminister D.G. Monrad i spidsen kravet om en grænsedragning ved Ejderen.

Den danske regering var udmærket klar over, at de efter nederlaget ved Dybbøl ikke havde nogen militære muligheder, men de håbede på, at hæren kunne holde ud, mens de danske udsendinge opnåede noget ved forhandlingsbordet i London.

Regeringen baserede sine forhåbninger på, at de europæiske stormagter Rusland, Frankrig og Storbritannien havde garanteret den danske besiddelse af Slesvig. Det stod dog hurtigt klart, at ingen af stormagterne var villige til at gå i krig for Slesvigs skyld. Da forhandlingerne var brudt endegyldigt sammen, kunne den preussiske hær sætte dødsstødet ind og gennemføre en invasion af Als.

Den 26. juni udløb våbenhvilen og en flåde af åbne både der, inden stormen på skanserne, var blevet samlet ved Ballebro i den hensigt via en landgang ved Hardeshøj på Als-siden at omgå skanserne, blev nu flyttet til kysten ved Sottrupskov.

Ejeren af Sandbjerggård havde på et tidspunkt tilbudt at fælde de dele af skoven, der vendte mod Alssund, men krigsministeriet mente ikke, at Preusserne kunne gøre brug af området.

Midt om natten, den 29. juni kl. 02,00, satte 2.500 preussiske soldater med 166 både og 20 pontonfærger i første angrebsbølge over Alssund mellem Sottrupskov og Arnkil. I reserve stod 17.500 soldater til de næste angrebsbølger.

De danske styrker yderst på Arnkil halvøen tog straks kampen op, men forsvaret var imidlertid alt for svagt. De var kun ca. 50 mand, der formentlig var udsat som alarmeringsposter, og de blev hurtigt nedkæmpet. De nærmeste danske styrker befandt sig i Ulkebøl, og da en større dansk styrke nåede frem til angriberne, udvikler der sig en del hårde kampe omkring landsbyen Kær.

Hvordan det kunne lykkes Preusserne at samle et så stort antal både og 2.500 soldater 500 meter fra de nærmeste danske styrker er fortsat en gåde. En enkelt lyttepost kunne formentlig have afsløret forehavendet.

Angrebet kunne formentlig også være afværget militært, idet det danske panserskib Rolf Krake var undervejs ned gennem Allsund, og de kunne have beskudt og sænket de simple småbåde, som de Preussiske styrker blev sejlet over i. Men netop som Rolf Krake skulle til at åbne ild, fik de ordre til at vende rundt og sejle til Mommark for at støtte evakueringen af den danske hær.

De preussiske tropper nedkæmpede i løbet af morgenen det danske forsvar, og kl. 5.30 opgiver danskerne forsvaret af øen, og de trækker sig under stadig kamp tilbage til halvøen Kegnæs. Herfra udskibes tropperne i løbet af de næste dage, og den 1. juli forlader den sidste danske soldat Als.

Den danske hærs tab (døde, sårede og fangne) i forbindelse med kampen om Als blev på i alt 3.148 mand, mens de tilsvarende preussiske tab kun blev 372 mand.

Herefter besatte Preussen Als, de østrigske styrker besatte Jylland nord for Kongeåen, og den danske regering måtte indgå en fredsaftale.

Den betingelsesløse fred i Wien.

Det var et meget nedtrykt Danmark, som soldaterne vendte hjem til. Dette afspejles tydeligt i kongens, Christian den Niende, proklamation:

Soldater!

Kampen er endt! Fra Krigens blodige Færd vender I tilbage til Hjemmets Gerning. Tunge Ofre har Krigen kostet, med endnu tungere Ofre maa Freden købes. Men Fædrelandets Vel byder at foretrække Freden for en fortsat Kamp. Jeg ved, at Eders Mod er usvækket - jeg ved, at Armeen endnu er beredt paa at optage Kampen imod Fjenden - men vi raader ikke over Udfaldet, og medens der kæmpes, er den overvejende Del af Landet i Fjendens Vold og lider under et Tryk, som snart vil føre til Ødelæggelse. Derfor maa Kampen søges endt, omend med Afstaaelse af Landsdele, der fra ældgammel Tid hørte til Danmark, og til hvilke enhver Dansks Hjerte er knyttet. For Eder, Soldater! er Udfaldet af Kampen dobbelt tungt. I kæmpede og Eders Blod flød for en Sag, vi nu har maattet opgive. Men med Ære gaar I ud af Kampen. Det skal erkendes, at den Opgave, der fra først stilledes til Eder, var mere end vanskelig; mod to Stormagters Hære var I kun en lille Skare. Ethvert Haab om Hjælp svigtede, Fjendens Overmagt tvang Eder tilbage, men hverken hans Magt eller Vinterens Barskhed kuede eders Mod.

Modtager derfor, før I skilles, Eders Konges Tak. Med dyb Bekymring, har jeg fulgt Eder i Eders tunge Gerning, med sorgblandet Stolthed har jeg set Eders Færd. Bevarer under fredelige Sysler den Rolighed, den Selvopofrelse, I har vist i Kampen, bevarer frem for alt den Kærlighed til Konge og Fædreland, der har ledet Eder. Med Forsynets Bistand vil Danmark endnu kunne haabe en lykkelig Fremtid, omend den nærmeste Tid viser sig mørk og truende. Værer i Freden, hvad I har været i Kampen, og I vil bidrage til Fædrelandets Vel, som I hidtil har hævdet dets Ære.

København, den 8de August 1864.

Christian R.

Fredsforhandlingerne efter nederlaget kom til at foregå i den gamle kejserby Wien, og de danske forhandlere var sat på en umulig opgave. Efter måneders tovtækkeri, hvorunder de tyske besættelsestropper brandskattede den sønderjyske befolkning, endte det med et rent tysk diktat.

Ved freden den 30. oktober måtte Danmark afstå hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg til sejrherrene Preussen og Østrig.

Dermed mistede vi næsten 40 % af vores areal og befolkning. Danmark var blevet en lilleputstat på kun 1,7 mio. indbyggere.

Ved freden skete der også en udveksling af områder, så de Kongerigske enklaver blev overført til Slesvig og dermed til Tyskland. Til gengæld blev Ribe Herred, Nørre Tyrstrup Herred og Ærø overført fra Slesvig til kongeriget.

Ved freden blev der muligt for indbyggerne i de afståede områder at beholde deres danske indfødsret og samtidig blive boende i deres hjemstavn, hvis de "ikke faldt til besvær".

Da man helt frem til afslutningen af den fransk-tyske krig i 1871 regnede med en ny krig mellem Danmark og Tyskland, valgte mange at "optere" til fordel for Danmark. De dansksindede sønderjyder ønskede ikke at kæmpe mod landsmænd.

Derimod var der ikke taget beslutning om deres børn der næsten var født statsløse, og optantbørn problematikken var et varmt forhandlingsobjekt mellem Danmark og Tyskland de næste godt 40 år.

Ved Prag-freden efter den Preussisk-østrigske krig i 1866 fik artikel 5 på fransk foranledning en, om ikke andet symbolsk betydning for Danmark og Sønderjylland:

"Hans majestæt kejseren af Østrig overdrager hans majestæt kongen af Preussen alle sine i freden i Wien af 30. oktober 1864 erhvervede rettigheder til hertugdømmerne Holsten og Slesvig, dog således, at befolkningen i de nordlige distrikter af Slesvig skal afstås til Danmark, når den ved fri afstemning tilkendegiver ønsket om at blive forenet med Danmark."

Det kom som bekendt ikke til flere militære konfrontationer men Preussen eller Tyskland, og ingen kunne ane, at mange Sønderjyder 42 år senere ville blive udskrevet til tjeneste i den tyske hær og skulle kæmpe på fjerne fronter under Første Verdenskrig, hvor ca. 5000 af disse omkom.

Krigens danske ledere:

Konseilspræsident Biskop D.G. Monrad fordybede sig efter nederlaget i religiøse bøger og udvandrede i 1865 som nybygger til New Zealand. Ved hjemkomsten fik han igen et Biskop-embede i Nykøbing Falster. Monrad døde i 1887.

Overgeneral de Meza blev efter krav fra "pøbelen" og boulevardpressen i København afsat efter at have reddet sin hær ud af den umulige situation ved Dannevirke. Dette var i modstrid med D.G. Monrads ordre, gående ud på at Dannevirke ikke måtte rømmes før 1/3 af mændene var faldet. De Meza kom sig aldrig over denne uretfærdighed, og han døde syg og nedbrudt i 1865. Der har i mange år været bred enighed om, at han gjorde det eneste mulige og rigtige.

General Gerlach overtog posten som overgeneral efter de Meza, men blev fyret efter krigen. Han begik den modsatte fejl af de Meza, og fulgte Monrads ordre og blev stående i Dybbøl stillingen, hvorved stort set hele hæren blev tilintetgjort. Gerlach døde skuffet og nedbrudt i 1865. Vejen der fører op til porten til Sønderborg kaserne er opkaldt efter generalen, Gerlachsgade.

General du Plat, der i erkendelse af den umulige situation umiddelbart inden stormen, tilbød den alvorligt syge overgeneral Gerlach at overtage kommandoen som ældste officer og på eget ansvar føre tropperne tilbage til Als, blev dræbt syd for skanserne. Dette skete medens han forsøgte at vende flugten ud af skanserne til et fornyet modangreb. Der er rejst en mindesten hvor han faldt. Han er begravet på Soderup Kirkegård.

General Hegermann-Lindenchrone, der trak Fjerde divisions 9000 mand op gennem Jylland til Vendsyssel i stedet at blive stående foran Dybbøl, fortsatte sin militære løbebane frem til 1867, hvor han i forbindelse med den nye hærlov afskediges i nåde og stilles à la suite. Han døde i 1893. Udtrykket "røven af 4. division" stammer fra dette, idet jyderne sagde, det var det eneste de så af divisionen. Der har været megen diskussion om, hvorvidt marchen op gennem Jylland var rigtigt.

General Raasløff, der kæmpede under 1. slesvigske krig (Isted og Fredericia), tog sin afsked i 1851 og tog til USA, hvor han længe arbejdede for salg af de Vestindiske øer. Han mente, det var udenrigspolitisk højst risikabelt for Danmark at være en del af kolonistriden mellem stormagterne. Han blev hentet hjem og blev indsat som krigsminister i 1866 for at forberede den nye hærlov af 1867. Raasløff døde i 1883.

Overgeneral Bülow blev et politisk eksempel på udnævnelse af højere militære ledere. Han var som oberst nær blevet afskediget på grund af svagelighed, men under en samtale med den daværende Krigsminister opdagede denne, at Bülow havde de evner der var brug for i krig. Da diskussionen efter 1865 rasede om gode og dårlige førere, blev Bülows eksempel fremhævet som lederen, der var skabt til krigen mindre end fredens stille kaserneliv, eksercits og småpolitiseren. Bülow havde, ligesom de Meza og Gerlach, problemer med ministrene. Udfaldet fra Fredericia i 1848 var i direkte modstrid med krigsminister C.F. Hansen, og formentlig kun den vellykkede operation redder Bülow fra afsked. I 1856 udtrådte Bülow af hæren, og boede på Sandbjerg Slot på Sundeved til sin død i 1858. Bülow er begravet på Dybbøl Kirkegård.

Sønderjylland mellem 1864 og 1920

Sønderjylland var efter 1864 en afsides udkant af det store tyske rige, og det svækkede den økonomiske ekspansion og medførte udvandring og langsom urbanisering. Landbruget blev mere intensivt og industrialiseringen begyndte, men slog dog kun fuldt igennem i Flensborg. Infrastrukturen blev udbygget med dampskibe, et moderne vejnet og især med jernbaner.

I Danmark blev regeringen efter nytår 1866 klar over, at det trak op til krig mellem Preussen og Østrig. Baggrunden var uenighed om Holsten, hvor Østrig efter 1864 havde fået forvaltningen. Efter råd fra Frankrig tilbød den danske regering sin støtte til Preussen, hvis Danmark fik Slesvig nord for Slien tilbage. Bismarck afviste dog pure, da han ikke

havde brug for dansk støtte for at besejre Østrig. Den 3. juli 1866 sejrede Preussen i slaget ved Sadova, og den 23. august blev der med Frankrig som mægler, sluttet fred i Prag.

I Pragfredens § 5. fik Frankrig indføjret:

"Indbyggerne i det nordlige distrikt af Slesvig skal afstås til Danmark, når de ved en fri afstemning, tilkendegiver ønsket om at forenes med Danmark."

De dansksindede nordslesvigere (sønderjyder) protesterede i de første årtier efter 1864 energisk mod annekseren. Dette skete ikke mindst på baggrund af § 5 i Prag-freden. Denne paragraf blev ophævet i 1879. De såkaldte optanter og ikke mindst deres børn, optantbørnene, gav også anledning til problemer mellem den preussiske administration og sønderjyderne.

Optanterne var de danskere, der boede i det nye preussiske Nordslesvig mellem 1864 og 1870. De kunne blive boende og beholde deres danske statsborgerskab "hvis de ikke var til besvær". I modsat fald kunne de udvises til Danmark. Optanterne kunne også vælge at søge tysk statsborgerskab, hvilket dog i vid udstrækning blev obstrueret af den tyske lokaladministration.

Værre var det med deres børn, de såkaldte optantbørn. De var med danske øjne født i Tyskland og dermed ikke danske statsborgere. Omvendt var de med tyske øjne født af danske statsborgere og dermed ikke tyske. Reelt var de statsløse, og som tiden gik, blev der færre optanter og flere og flere optantbørn. Optantkonventionen fra 1907 løste kun dette problem delvis.

For at ruste sig til en langvarig nationalitetskamp organiserede den danske bevægelse sig fra 1880'erne i en række store og små nationale foreninger. Forbindelsen til Danmark blev styrket i takt med intensiveringen af myndighedernes forsøg på at for tyske Nordslesvig med tvang. I 1888 blev tysk eneste undervisningsprog i folkeskolen, og staten indledte samtidig opkøb af landbrugsjorden for at sikre den på tyske hænder.

Under første verdenskrig blev sønderjyske mænd udskrevet til den Kejserslige tyske hær, og i tysk tjeneste mistede ca. 5000 sønderjyder livet, medens de var tvunget til at kæmpe på tysk side. Landsdelen blev under krigen drænet for mænd i en sådan grad, at russiske krigsfanger blev udsendt som hjælp på gårdene.

Folkeafstemningerne i 1920.

Ved freden i Saint-Germain-en-Laye den 10. september 1919 gav Østrig i traktatens artikel 85 afkald på sine rettigheder i det tidligere hertugdømme Slesvig. Ved freden i Grand Trianon den 4. juni 1920 gav Ungarn i traktatens artikel 69 tilsvarende afkald på sine rettigheder i Slesvig.

I 1920 gennemførtes to folkeafstemninger, der førte til dannelsen af den nuværende grænse.

Den 10. februar 1920 stemte Nordslesvig sig med et dansk flertal på 75 % af stemmerne til Danmark, og den 14. marts 1920 stemte 80 % af vælgerne i den mellem slesvigske afstemningszone derimod for området forbliven ved Tyskland.

På begge sider af grænsen opstod derved nationale mindretal.

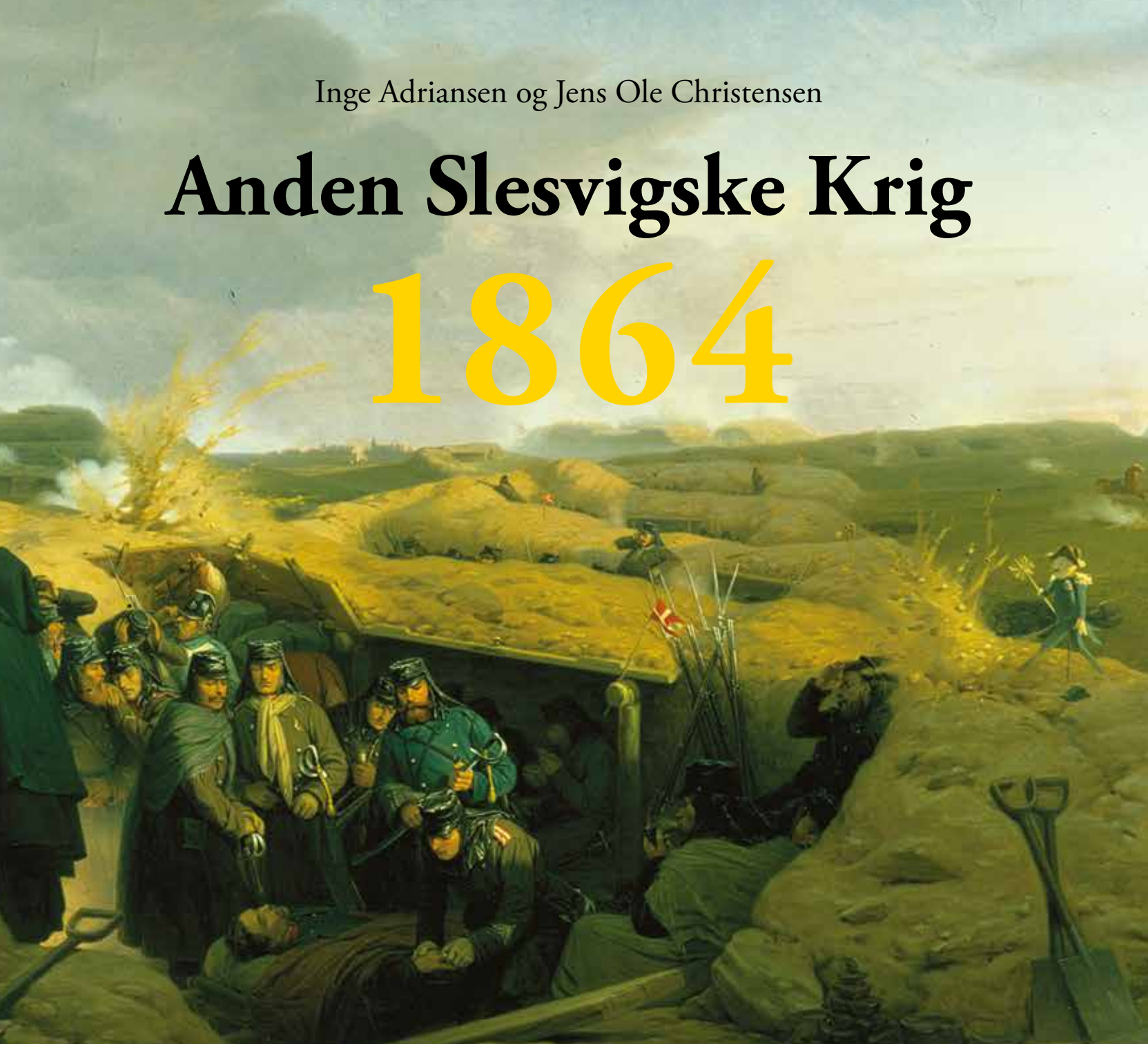
Genforeningen var naturligvis en begivenhed, der kaldte på alle de nationale følelser.

Kilder: Joan Bedsted
Århus Universitet
Museum Sønderjylland
Dansk Militær Historie

Inge Adriansen og Jens Ole Christensen

Anden Slesvigske Krig

1864

Inge Adriansen og Jens Ole Christensen

Anden Slesvigske Krig

1864

Forhistorie, forløb og følger

Sønderborg Slot – Tøjhusmuseet

Forord

Der er udgivet mere end 3.500 artikler og bøger på dansk og tysk om Krigen 1864. Heri er enhver tapper dåd og alle politiske fejlbedømmelser vendt og drejet – og ofte anskuet i bagklogskabens klare lys. Så er der vel næppe grund til at bidrage med mere om den gamle, af de fleste for længst glemte historie? Jo, det mener vi og har derfor skrevet denne lille oversigt over krigen forhistorie, forløb og følger.

Nederlaget i Krigen 1864 har været med til at præge den nationale bevidsthed og give det erfaringsgrundlag, som både dansk indenrigs- og udenrigspolitik blev formet ud fra gennem mere end et århundrede. Krigsnederlaget har også haft sine positive sider, blandt andet at den danske befolkning formåede at rejse sig igen og bygge et nyt Danmark med en høj grad af folkelig selvorganisering og fællesskabsfølelse.

Krigen har også givet anledning til en erindringskultur i grænselandet både på dansk og tysk side. Den vidtgående bearbejdning af fortiden, der er foregået i det danske samfund siden 1980'erne, afspejler sig i de årlige mindedage og ceremonier. De er blevet til levende udtryk for nutidens konstruktive samarbejde mellem Danmark og Tyskland.

Ved at opridse hovedtræk af denne udvikling håber vi at vække lysten til at læse mere herom og til at drage ud på både museer og slagmarker.

Inge Adriansen
Sønderborg Slot

Jens Ole Christensen
Tøjhusmuseet

Bogen er udgivet på dansk, tysk og engelsk, og det har kun været muligt takket være støtte fra Alving Fonden, Helen og Ejnar Bjørnows Fond, Historisk Samfund for Als og Sundeved, Jyllands-Postens Fond, Konsul Georg Jorck og Hustru Emma Jorck's Fond, Marinehistorisk Selskab / Orlogsmuseets Venner, Nikolai og Felix Fonden, Oberst H. Parkovs Mindefond, Oticon Fonden, Selskabet Tøjhusmuseets Venner og Sydbank Fonde. Vi takker varmt for disse bidrag.

Indhold

Forord	2
Indhold	3
Krigens lange forhistorie	4
Trusselsbilleder og forsvarsplaner	8
Brat af slaget rammet: Tilbagetoget fra Danevirke	10
Kastet hårdt til jord: Stormen på Dybbøl	14
Slaget ved Helgoland	19
Fredsforhandlingerne i London	21
Brudt og lammet: Overgangen til Als	22
Slået til lirekassemand: Freden i Wien	24
Paradoksernes krig	26
Düppel, Königgrätz og Sedan	28
Det tabte land	29
Hvad udad tabes, skal indad vindes	30
Krigen i billedkunsten	32
Krigen i digtekunsten	34
Krigens mindesmærker	36
Krigen som erindringssted	38
Myternes krig	40
Fredelig sameksistens i grænselandet	42
Museer, slagmarker og litteratur	44

Krigens lange forhistorie

Freden i Wien i 1815 afsluttede den lange, ødelæggende, europæiske krigsperiode, der havde raset stort set siden den franske revolution i 1789. Freden udstak også rammerne for det nye Europa. Det skulle være fyrsternes Europa, ikke folkenes. De liberale og nationale ideer, som var udløst af de amerikanske og franske revolutioner, blev udpeget som årsagen til alle krigsårenes ulykker. De europæiske stormagter, og især Rusland vågede nidkært over, at revolutionære tanker blev bekæmpet med alle midler.

Den danske stat, kaldet helstaten, var helt forskellig fra nutidens Danmark. Det var en enevældig, flernational stat. Den havde ved afslutningen af Englandskrigene 1801-1814 måttet afstå Norge til Sverige og bestod herefter af to hoveddele, kongeriget Danmark samt hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenburg, og havde to tyngdepunkter, henholdsvis København og Kiel (se kortet på forsatsen). Det var ikke en stat eller en nation i moderne forstand, men 'kongens riger og lande'. Det, der bandt helstaten sammen, var kongen og kongeslægten arveret. De tre hertugdømmer havde forskellig status, idet Holsten og Lauenburg, men ikke Slesvig, var medlemmer af Det Tyske Forbund, der var en løs sammenslutning af selvstændige fyrstedømmer med forbundsdag i Frankfurt.

Liberale og nationale ideer vandt efter 1815 udbredelse i de europæiske borgerskaber. De centrale

forestillinger var, at al magt måtte udgå fra folket og ikke fra enevældige fyrster, og at man tilhørte en bestemt nation, dvs. et folk og et fædreland, der var kendetegnet af fælles historie, sprog og kultur. Også i den danske helstat kom der krav fra et selvbevidst borgerskab om enevældens ophør og indførelse af en forfatning. I 1834 blev der indført rådgivende stænderforsamlinger, da Holsten og Lauenburg havde krav på at få dette som medlemmer af Det Tyske Forbund, og kongen ikke ønskede at gøre forskel på helstatens tyske og danske statsdele.

I 1840'erne udviklede den liberale opposition sig til to nationalliberale bevægelser: en dansk-slesvigsk i København og en tysk-slesvig-holstensk i Kiel. De nationale modsætninger blev stærkt skærpet, idet begge bevægelser gjorde krav på hertugdømmet Slesvig. Her var befolkningen i den nordlige del dansksproget og i den sydlige del tysksproget.

I 1848 skyllede en bølge af liberale og nationale revolutioner over Europa og ramte også den danske helstat. Ikke blot det enevældige styre, men også helstaten brød sammen under trusler om revolution. Der blev dannet to regeringer med hver sit nationale samlingsprojekt: en dansk(-slesvigsk) i København og en slesvig-holstensk i Kiel. Det centrale stridspunkt var Slesvig. Der fulgte nu en langvarig, blodig og bitter borgerkrig mellem de to dele af helstaten:

Første Slesvigske Krig 1848-1851. Den udviklede sig hurtigt til en international konflikt.

Tiden var ikke blot præget af national kamp, men også af demokratiske strømninger. Den slesvig-holstenske regering nedsatte en grundlovgivende landsforsamling, der udarbejdede en liberal forfatning, vedtaget i september 1848. I kongeriget blev der ligeledes nedsat en grundlovgivende rigsforsamling, der udarbejdede en liberal forfatning, vedtaget i juni 1849. ”Danmarks Riges Grundlov” skulle gælde for hele staten, men på grund af borgerkrigen gjaldt den foreløbigt kun i kongeriget.

Den danske hær sejrede ved Fredericia i 1849 og Isted i 1850. Det fik stor moralsk betydning, men forandrede ikke den politiske situation og kun i begrænset omfang den militære. Derimod lagde det grunden til en dansk militær selvvurdering, der senere skulle få fatale følger. Sidst på året 1850 var situationen den, at hverken den danske eller den slesvig-holstenske hær kunne gennemtvinge en afgørelse. Stormagterne med Rusland i spidsen ønskede at stoppe borgerkrigen og slette sporene af 1848-revolutionerne, for hverken det dansk-slesvigske eller det slesvig-holstenske nationale projekt harmonerede med deres ønske om at genoprette den gamle orden. Eftersom de militære muligheder var udtømte, måtte begge parter gå ind på stormagternes krav.

Slesvig-holsterne blev i januar 1851 tvunget til at nedlægge våbnene og opløse den slesvig-holstenske

regering og statsdannelse. Den danske nationalliberale regering blev tvunget væk til fordel for en konservativ, som 1851-1852 indgik en række internationale aftaler med udgangspunkt i tilstanden før 1848. Her lovede den danske regering, at der ville blive indført en fællesforfatning for helstaten, at Slesvig ikke ville blive knyttet nærmere til kongeriget end Holsten, og at alle dele af staten skulle være ligestillede. I hertugdømmerne var der fortsat enevælde med rådgivende stænderforsamlinger. Det var afgørende for helstaten at skabe en ny forfatning, der kunne samle alle dens dele – og tilfredsstillende stormagterne.

Helstaten blev formelt genoprettet, men på det folkelige plan kneb det, da de nationale spændinger var for store. Befolkningen i det sydlige Slesvig, Holsten og Lauenburg følte samhørighed med det tyske folk og ikke med det danske. Grænsen for stat og nation var således ikke sammenfaldende.

Samtidig med forsøget på at skabe en forfatning, der ikke var i modstrid med aftalerne af 1851-1852, blev der ført en særdeles uklog fordanskningspolitik i Melleslesvig, der var med til at fastholde interessen for det slesvigske spørgsmål både i den tyske offentlighed og hos stormagterne.

I 1855 fik den danske regering gennemført en to-sproget fællesforfatning med et rigsråd fælles for helstaten. Man forsøgte herved at forbinde kongerigets demokratiske valgte rigsdag, der havde lovgivende magt, med hertugdømmernes konservative organer, der kun havde rådgivende status. Rigsrådets første

samling i 1856 endte i sammenbrud, hvor de nationale spændinger viste sig uoverstigelige. I forfatningen var hertugdømmerne ikke ligestillet med kongeriget, og forslaget blev derfor forkastet af den holstenske stænderforsamling samme år og i 1858 erklæret for ugyldigt af Forbundsagen i Frankfurt.

Det tyske krav om, at hertugdømmerne *hver* for sig skulle have samme indflydelse som kongerigets væsentligt større befolkning, var helt uacceptabelt for regeringen. Den valgte at ophæve fællesforfatningen for Holsten og Lauenburgs vedkommende. Endnu indgik Slesvig ikke i forfatningskonflikten, men det skete snart.

Samtidigt skete der en betydningsfuld ændring i den europæisk magtbalance. Rusland måtte i 1856 erkende et alvorligt nederlag i Krimkrigen, og dermed svækkedes det konservative, russiske greb om europæisk politik. I stedet søgte Frankrig at overtage rollen som den dominerende stormagt på kontinentet. Inspireret af Italiens samling blev den liberale sammenslutning Deutscher Nationalverein oprettet i 1859 med det formål at skabe tysk enhed ”nedefra”. Også konservative kræfter som den preussiske ministerpræsident Otto Bismarck arbejdede for tysk enhed. For Bismarck var der tale om en kamp på to fronter, dels mod det ekspansive Frankrig, dels mod det nationalliberale Tyskland. Hans mål var en samling af de tyske stater under preussisk ledelse og med tilsidesættelse af de tyske nationalliberale. Da det slesvigske problem var en vigtig del af de liberales

folkelige mobilisering, ville en løsning heraf styrke Bismarck og de konservative kræfter.

Forslag om Slesvigs deling blev fremført af både neutrale og tyske magter i forhandlinger med den danske regering om forfatningsspørgsmålet. Men det var en umulig tanke for hovedparten af de danske politikere og for de nationale kredse i befolkningen, der anså Slesvig som en del af den danske stat, der ikke kunne opgives med den nationale ære i behold. De fleste slesvigere, også de dansksindede, ønskede heller ikke Slesvig delt.

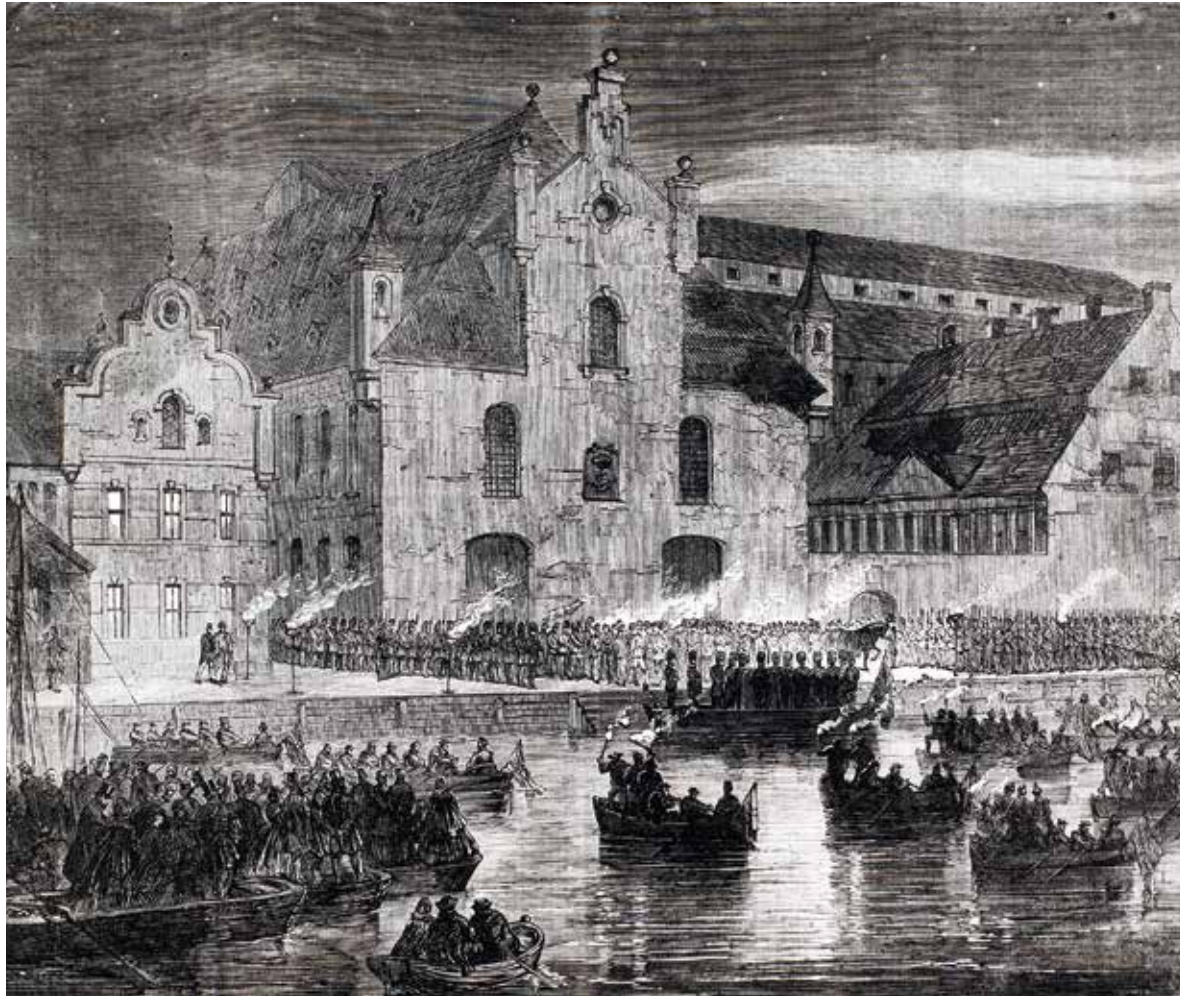
Fra 1857 havde de nationalliberale igen regeringsmagten i Danmark, og ud fra den opfattelse, at indrømmelser til Det Tyske Forbund og den holstenske stænderforsamling blot ville føre til flere krav, blev helstatspolitikken opgivet til fordel for ejderpolitikken, dvs. en tættere tilknytning af Slesvig til kongeriget. I marts 1863 blev der proklameret en fællesforfatning, der kun skulle omfatte kongeriget og Slesvig og dermed udskille Holsten og Lauenburg. Selvom der ikke var tale om en regulær indlemmelse af Slesvig i kongeriget, var forfatningen et klart brud med de internationale aftaler fra 1851-1852, og den bragte Danmark på kollisionskurs med stormagterne, de tyske stater og hovedparten af borgerne i hertugdømmerne. Få var i tvivl om, at det ville ende med krig, og i løbet af 1863 blev forberedelserne sat i gang.

Den 13. november blev den nye forfatning vedtaget af Rigsrådet, men kongen, Frederik 7., der opholdt sig i Slesvig, nåede ikke at underskrive den. Efter en

inspektion af hæren i Danevirke-stillingen blev han syg og døde uventet 15. november. Hans efterfølger, Christian 9., advarede indtrængende om, at Novemberforfatningen ville føre til krig og ende med en katastrofe. Men regeringen var under voldsomt pres af en ophidset, nationalistisk offentlighed, og til lyden

af optøjer og demonstrationer i København blev den nye konge presset til at underskrive forfatningen. I januar 1864 krævede Preussen og Østrig, at Novemberforfatningen skulle ophæves straks. Regeringen måtte afvise kravet. Der var tilsyneladende kun en vej tilbage: Krig.

Frederik 7.s kiste ankommer til København november 1863. På en chalup føres sarkofagen ved fakkelskær fra dampskibet Slesvig til Københavns Tøjhus og derfra til Christiansborg Slotskirke.

Trusselsbilleder og forsvarsplaner

De nationale spændinger og dermed statens svage sammenhængskraft samt det anspændte forhold til de tyske stater var grundlæggende, sikkerhedsmæssige problemer for helstaten efter Første Slesvigske Krig. Men trusselsbilledet var langt mere kompliceret. Faren for at blive inddraget i en krig mellem Storbritannien og Rusland blev, med Københavns bombardement i 1807 i klar erindring, set som den væsentligste trussel frem til slutningen af 1850'erne. Faren følte overhængende under Krimkrigen 1854-1856, men aftog herefter. I takt med, at den danske regering fra 1861 genoptog ejderpolitikken, blev truslen fra de tyske stater, især Preussen, større.

Første Slesvigske Krig havde blotlagt en række svagheder i dansk forsvar både på det politiske og det militære niveau. Det var ikke lykkedes at omstille strukturen fra den enevældige topstyring; der var ikke fortaget en fordeling af opgaver og placering af ansvar på de rette politiske og militære niveauer, og hverken de militære ministerier eller de militære stabe var blevet udviklet i tilstrækkeligt omfang. Ligeledes havde der under krigen været utilstrækkelig koordination mellem Krigsministeriet og Marineministeriet og mellem de to værn. Hertil kom en mangelfuld uddannelse af især de højerestående officerer i mellemkrigsårene. Hærens organisation var primært tilpasset truslen om et britisk eller russisk angreb mod Sjælland og København, og den var ikke

beregnet på at imødegå truslen om et tysk angreb mod den jyske halvø. Hertil kom det alvorlige og politisk meget følsomme problem, at hæren omfattede et stort antal soldater fra hertugdømmerne, der ikke følte nogen samhørighed med helstaten. Også flådens materiel og fæstningsforsvaret var dybt forældede. Da ingen af problemerne blev løst i mellemkrigsårene, kom de også til at kendetegne Anden Slesvigske Krig.

Flere militære kommissioner overvejede i 1850'erne dansk forsvar. Deres udgangspunkt var i første række den britiske eller russiske trussel mod Sjælland og København. Der var hverken på det politiske eller militære niveau en klar erkendelse af de forsvarsmæssige problemer, som en mulig dansk-tysk krig ville rejse. Hovedlinjerne i forsvarsplanlægningen var, at den danske sømilitære overlegenhed skulle udnyttes offensivt, dels til en handelsblokade, som man mente ville være virksom mod de tyske stater, dels til at sikre de danske øer, så hæren kunne frigøres til operationer på halvøen. Omvendt skulle den danske landmilitære underlegenhed så vidt muligt udlignes ved en defensiv krigsførelse på halvøen, bl.a. gennem befæstningsanlægs defensive styrke, som man mente ville muliggøre et langvarigt forsvar og udløse international indgriben. Landforsvaret skulle indledes som et kortvarigt frontalforsvar ved Danevirke. Herefter skulle man overgå til et længerevarende flankeforsvar ved Dybbøl og Fredericia.

Frontalforsvaret havde primært betydning som et politisk og symbolsk forsvar af Slesvigs territorium og befolkning, der var det centrale stridspunkt i forhold til de tyske stater. Ideen var at tvinge angriberen til at operere mod et område, som var fordelagtigt for forsvaret. Det skulle ske ved at befæste det smalleste sted på den jyske halvø ved oldtidsvolden Danevirke mellem den brede fjord Slien mod øst og store vådområder mod vest. De vanskeligt passable områder på fløjene medførte, at et angreb måtte rettes mod det smalle, befæstede centrum. Her skulle et offensivt forsvar sinke angriberene og hindre, at de gik udenom centrum.

Ideen i flankeforsvaret var omvendt at tvinge angriberen til at sprede sine styrker for derpå at angribe dem enkeltvis ved at samle de danske styrker ad søvejen. Flankeforsvaret havde primært betydning som et middel til at trække krigen i langdrag og hæmme en fjendtlig fremtrængen i Jylland.

Frontalforsvaret var i forsvarsplanlægningen oprindeligt tænkt at skulle have en kortere varighed. Men Danevirke-stillingen blev knyttet sammen med nationale myter og fik herved en nærmest mytologisk kraft, som blev understøttet af både politikere og officerer. Danevirke-stillingen fik således en dominerende plads i forsvaret, der slet ikke svarede til dens reelle militære værdi.

Danevirke og Dybbøl blev feltmæssigt befæstet i årene 1861-1863, og der skete mindre arbejder ved Fredericia. Danevirkes befæstning svarede nogenlun-

de til det kortvarige forsvar, man oprindeligt havde tænkt her. Derimod fik hverken Dybbøl-stillingen eller Fredericia Fæstning den styrke, som man fra militær side havde ønsket som udgangspunkt for et længerevarende forsvar. Der blev anvendt en uforholdsmæssig stor del af de begrænsede ressourcer på Københavns Søbefæstning og frontalforsvaret i Danevirke.

I 1862 og 1863 blev hærens øvelser henlagt til Danevirke, hvor et offensivt forsvar blev indøvet. Øvelserne blev ledet af general de Meza, der i en årrække var kommanderende general i 2. Generalkommando, der bl.a. omfattede Slesvig.

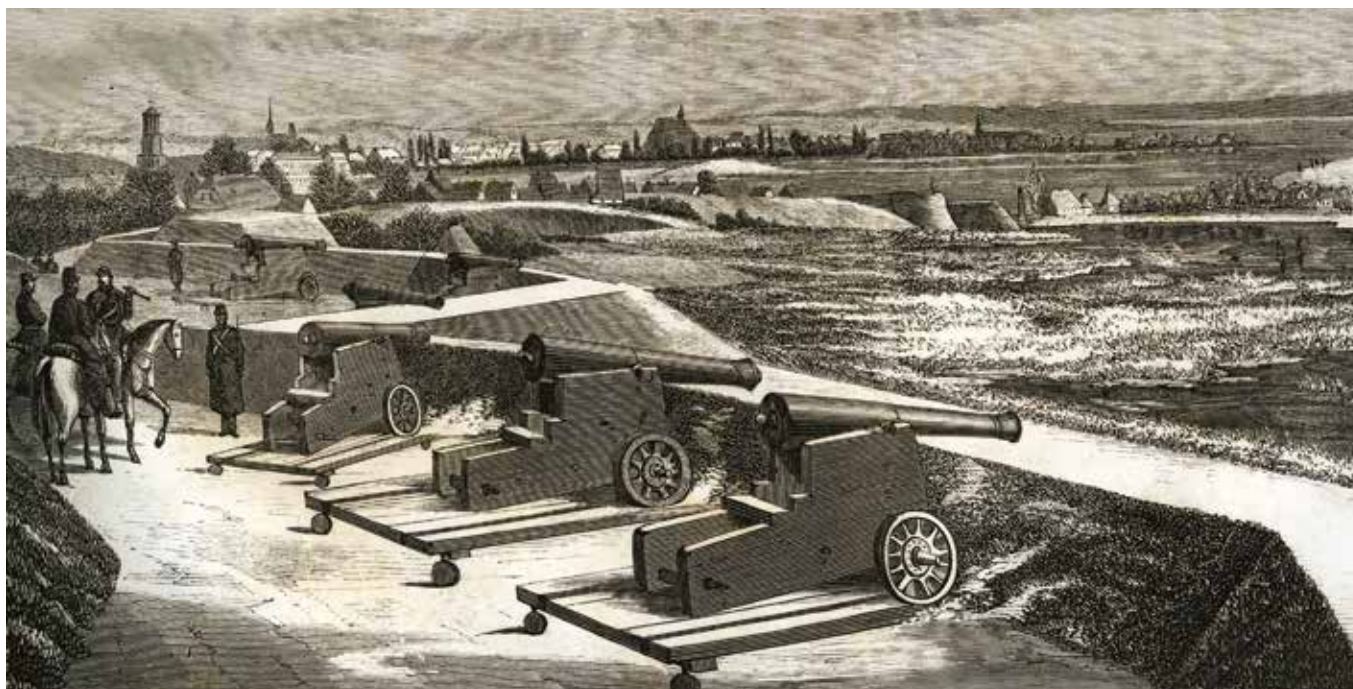

Forsvarsplanen indebar dels et frontalforsvar ved Danevirke, dels et flankeforsvar ved Dybbøl og Fredericia.

Brat af slaget rammet: Tilbagetoget fra Danevirke

I de sidste måneder af 1863 gik krigsforberedelserne for alvor i gang på dansk side. De problemer, der havde kendetegnet dansk forsvar siden Første Slesvigske Krig, viste sig nu med fuld styrke. Den uafklarede fordeling af opgaver og placering af ansvar mellem de forskellige politiske og militære niveauer medførte, at planlægningen og forberedelserne blev mangelfulde.

General de Meza blev i slutningen af december 1863 udnævnt til chef for den danske hær, der var under mobilisering i Danevirke-stillingen. I løbet af januar 1864 blev stillingen under yderst vanskelige vilkår udbygget og gjort kampklar, og hæren blev bragt på krigsfod. Arbejdet skred af de nævnte årsager kun langsomt frem, og både stillingen og hærens kampkraft lod meget tilbage at ønske. Helstatens nationale spændinger, som man havde set helt bort fra, meldte

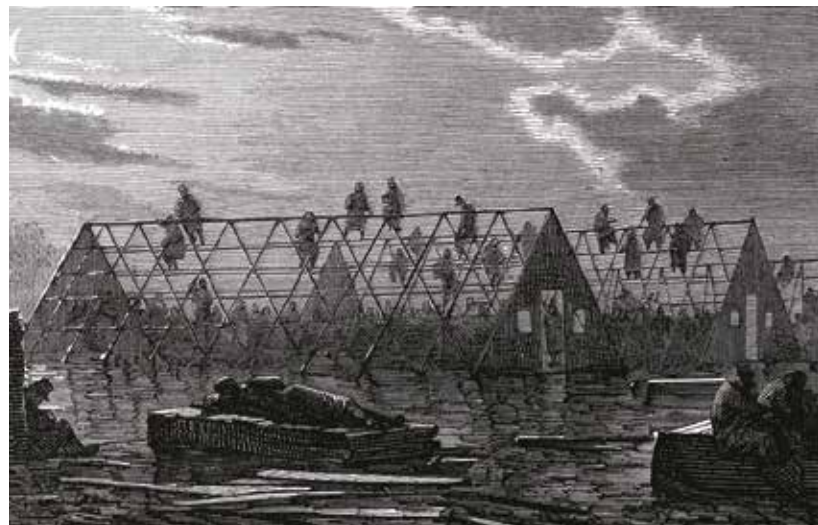

Dansk skanse lige uden for Slesvig by. Kanonerne var på plads, men det kneb voldsomt med barakker til mandskabet.

sig nu. De holstenske enheders mandskab, som man fra dansk side ikke stolede på, blev ikke mobiliseret. De måtte i stedet erstattes af ældre danske reserver, og det tog meget tid. Ret hurtigt opstod der problemer med disciplinen ved nogle af de slesvigske enheder, der var nationalt blandede.

Hæren, der ikke havde nået den størrelse, som frontalforsvaret krævede, blev fordelt langs hele Danevirke-stillingen. Det indebar et svagt forsvar af såvel centrum som fløjene og mest alvorligt: Der var ingen reserver. Konsekvensen var et passivt forsvar af hovedstillingen og ikke det offensive forsvar af forter-rænet, som man havde øvet tidligere. Herved tabte Danevirke-stillingen sin forsvarskraft og blev meget sårbar over for angreb mod de svage fløje, hvor frost begrænsede værdien af vandhindringerne. Alt dette var med til at fremtvinge et højt beredskab, der sammen med problemer med indkvartering, forplejning og det strenge vintervejr tærede alvorligt på hærens kampkraft.

General de Meza havde været formand for den vigtigste af 1850'ernes militære kommissioner, der havde opprioriteret frontalforsvaret. Han havde også gennem mange år et indgående kendskab til Danevirke-stillingen. Nogle af de vigtigste forudsætninger for frontalforsvaret, hærens størrelse og værdien af vandhindringerne på fløjene, var ikke indfrie ved krigens udbrud. Alligevel satte de Meza ikke spørgsmålstegn ved stillingens holdbarhed eller forberedte Krigsministeriet og regeringen på en mulig opgivelse af Danevirke uden kamp.

Danske soldater i natteleje på lægterne af ufærdige mand-skabsbarakker ved Danevirke.

Den 31. januar anmodede chefen for den preussisk-østrigske hær ved en note om dansk tilbagetrækning fra Slesvig. De Meza afviste kategorisk. Dagen efter, den 1. februar, gik de preussiske og østrigske tropper over grænsen ved floden Ejderen ind i Slesvig. Krigen var dermed en realitet.

Den preussisk-østrigske hær rykkede frem mod Danevirke for med et flankeangreb at nedkæmpe den danske hær, og hermed hurtigt afgøre krigen. Planen var dels et angreb mod centrum, som skulle fastholde den danske hær i Danevirke, dels et angreb mod stillingens østlige flanke ved Slien, så man kunne sætte over fjorden, angribe Danevirke-stillingen nordfra og nedkæmpe hæren; eller i al fald forhindre dens tilbagetrækning til Dybbøl og Fredericia.

Danske soldater i beredskab bag Danevirke natten mellem 2. og 3. februar.

Den 2. februar angreb preusserne et af overgangsstederne over Slien, Mysunde, der blev forsvaret ved et befæstet brohoved på den sydlige side af fjorden. Angrebet blev afvist trods stor preussisk overlegenhed. Derimod erobrede østrigerne den 3. februar vigtige punkter i Danevirkes forterræn ved Kongshøj. Fra dansk side forventede man et nyt forsøg på overgang over Slien og havde ingen reserver at indsætte herimod. Man frygtede nu at blive fastholdt i stillingen og nedkæmpet. Det kan ikke udelukkes, at et nyt preussisk angreb også ville være endt resultatløst, og det kunne have haft stor psykologisk betydning for begge krigens parter. Men risikoen for, at et nyt angreb ville lykkes, var afgjort til stede. Den danske hærs situation var således meget alvorlig.

Den 4. februar indkaldte Overkommandoen de ledende officerer til et krigsråd, og her blev det besluttet at rømme Danevirke den næste aften. Ingen

af de grunde, der blev angivet til rømningen, havde været ukendte eller uforudsigelige før krigens udbrud. Alligevel var der næppe noget alternativ til at opgive Danevirke og frontalforsvaret. Rømningen efter få dages kamp afspejler den manglende realisme såvel i forsvarsplanlægningen siden 1850'erne som i forberedelserne før krigsudbruddet. Der var i december og januar lagt betydelige kræfter i at udbygge Danevirke-stillingen og sætte den i kampklar stand. Disse kræfter kunne i stedet have været anvendt ved Dybbøl og Fredericia.

I regeringens instruks for forsvaret af Danevirke-stillingen var det indskærpet, at dette ikke måtte føres så vidt, at det efterfølgende forsvar fra flankestillingerne blev kompromitteret. Det var helt i tråd med forsvarsplanlægningen. Men en opgivelse af Danevirke uden en kamp om hovedstillingen lå næppe i instruksens ord og ånd.

Tilbagetoget blev gennemført natten mellem den 5. og 6. februar. Det var ret kaotisk og udmattede hæren til det alleryderste. Ved det skovklædte område Sankelmark nogle kilometer syd for Flensborg blev den danske bagtrop indhentet af østrigerne den 6. februar. Det kom til alvorlige kampe, før det lykkedes at afslå angrebene og sikre tilbagetoget.

Overkommandoen havde telegraferet til kongen og Krigsministeriet, da tilbagetrækningen var iværksat, og derpå ladet telegrafforbindelsen afbryde, formodentligt for at hindre en kontraordre. Da nyheden om Danevirkes rømning nåede København, udløste

det chok, vrede og forbitrelse både i offentligheden og blandt ledende politikere. Det kom til optøjer og voldsomme demonstrationer mod regeringen og kongefamilien. Mødet mellem myte og virkelig-

hed var voldsomt. Spørgsmålet udviklede sig til en politisk krise, der endte med, at general de Meza blev afskediget som hærchef. Tilbageslaget fra Danevirke blev et varsel om krigens gang.

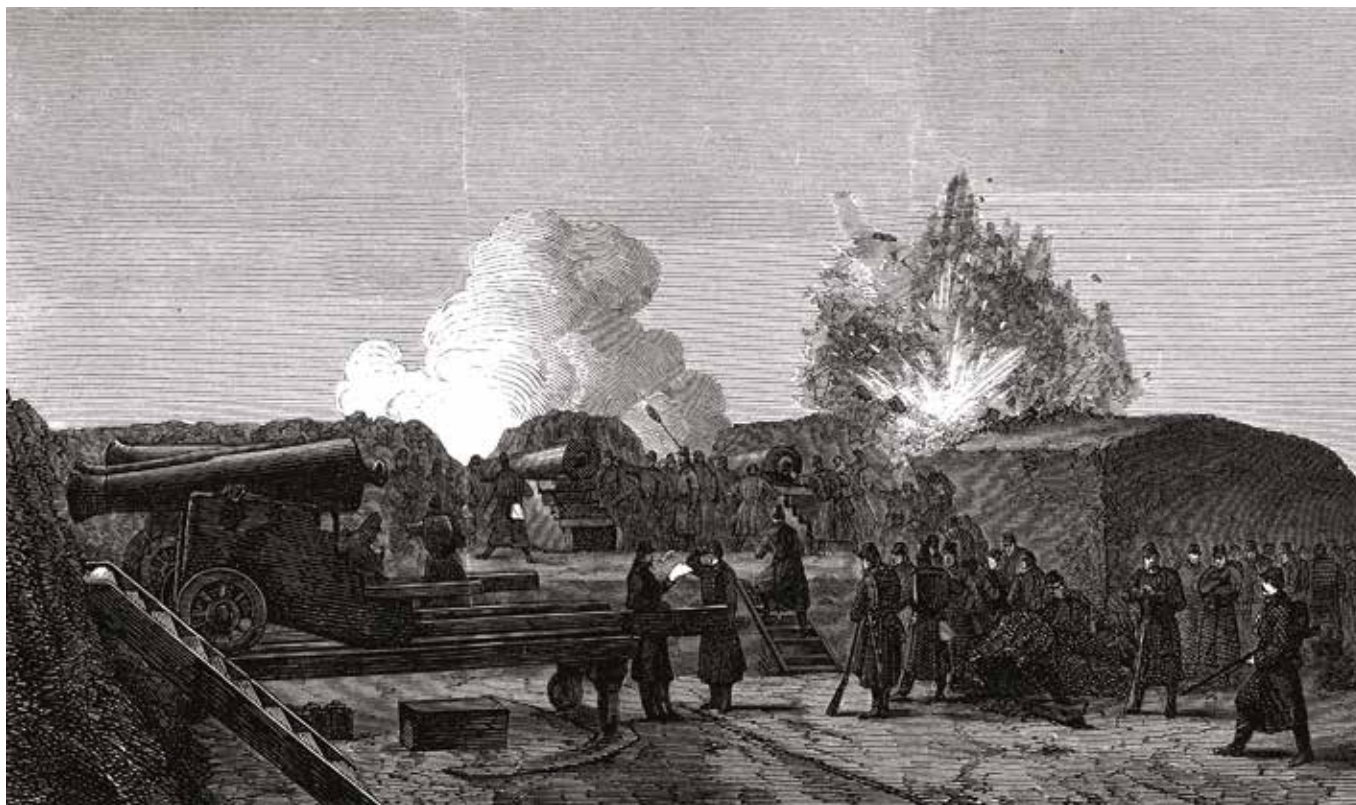

De tyske tropper blev modtaget med jubel af de fleste indbyggere i Slesvig by 6. februar.

Kastet hårdt til jord: Stormen på Dybbøl

Med opgivelsen af frontforsvaret gik man over til flankeforsvaret. Det havde især betydning som middel til at trække krigen i langdrag og hæmme angriberenes fremtrængning på halvøen. Den danske hær blev fordelt mellem Dybbøl, Fredericia og ved grænsen mellem Slesvig og kongeriget.

En preussisk hærstyrke rykkede frem mod Dybbølstillingen for at indeslutte den, mens en østrigsk-preussisk hærstyrke gik op mod grænsen ved Kolding. Fremrykningen foregik dog langsomt, da der var uenighed mellem Preussen og Østrig om, hvorvidt man kunne overskride grænsen til kongeriget i

I en skanse på Dybbøl under bombardement fra Broagerland. Kun fra Skanse 2 kunne bombardementet besvares.

Sønderborgs brand set fra Dybbølsiden under bombardementet 2.-3. april. Af byens 563 huse blev de 499 beskadiget i forskellig grad. Ca. en tredjedel nedbrændte.

en krig, der som udgangspunkt kun drejede sig om hertugdømmerne. Særligt Østrig var betænkelig, og begge stater frygtede en reaktion fra stormagterne Rusland, Storbritannien og Frankrig.

Den danske hærstyrke rømmede imidlertid uventet Kolding, der var den sydligste by i kongeriget, og en mindre preussisk styrke gik over grænsen og besatte hurtigt byen. Da de internationale reaktioner herpå var beherskede, begyndte en forsigtig preussisk-østrigsk fremrykning med det formål dels at indslutte Fredericia, dels at sikre sig mod angreb fra de

danske styrker i Nørrejylland. At den tyske overskridelse af kongerigets grænse kunne ske uhindret af den danske hær, var et udtryk for dårlig kommunikation og den manglende ansvarsfordeling mellem Krigsministeriet, hærens overkommando og cheferne for de større hærenheder. Det var en situation, som kendetegnede det meste af krigen.

Den danske styrke trak sig tilbage til en stilling ved Vejle, hvor det kom til kamp den 8. marts. Herefter indledte den en tilbagetrækning op i Jylland, hvor man tabte følingen med de tyske styrker. Som et led

Sønderborg i ruiner. For enden af torvet ses det sønderbombede rådhus.

i flankeforsvaret skulle den danske styrke tvinge de tyske til at bruge flest mulige kræfter på at sikre sig mod et angreb nordfra og herved mindske presset på de to flankestillinger. Den danske styrke trak sig dog så langt mod nord, at den preussisk-østrigske styrke i første halvdel af marts kunne tage opstilling på den sydlige del af halvøen. Herved kunne den både indslutte Fredericia og samtidigt også være reserve for den preussiske styrke, der indesluttede Dybbøl.

Både Dybbøl og Fredericia blev i anden halvdel af marts tæt indsluttet, og udfald herfra blev umulige. Hermed var flankeforsvaret reelt kollapset. Der var heller ingen udsigt til den internationale indgriben,

der var flankeforsvarets væsentligste formål. Dybbøl fik i stedet en lidt paradoksalt rolle som en form for tilbagetrukket frontalforsvar; et politisk og symbolsk forsvar af det slesvigske fastland.

I løbet af marts tog de preussiske forberedelser til et angreb på Dybbøl fart. Der blev anlagt batterier med tungt belejringskys på Broagerland, hvorfra de kunne beskyde de sydlige danske skanser i siden. De åbnede beskydningen af stillingen den 15. marts. Herefter blev der anlagt batterier med belejringskys foran skanserne, der nu også blev beskydt i fronten.

Den preussiske plan for erobringen af Dybbøl fik form af et flankeangreb, dels mod stillingens front, som skulle fastholde besætningen, dels ved en overgang til Als og et angreb bagfra på stillingen. Efter flere tilløb til en overgang fra Sundeved til Als, der måtte opgives på grund af vejret, blev planen endeligt opgivet den 3. april. Kampene ved Dybbøl udviklede sig nu til en klassisk belejring, hvor de preussiske soldater dækket af et overvældende bombardement systematisk gravede sig frem mod stillingen. I takt med, at de rykkede stadig tættere på, måtte det danske beredskab gøres højere og besætningen forstærkes.

Som et led i planerne om en overgang til Als blev Sønderborg tillige bombarderet for at vanskeliggøre danske troppebevægelser over Alssund samt for at skabe usikkerhed om de preussiske operationer. Krigen ramte civilbefolkningen i kampzonerne, men ikke i samme grad som i moderne krige.

Det preussiske bombardement af stillingen blev intensiveret voldsomt, efter at planen om en overgang til Als var opgivet. Det blev umuligt at udbedre skaderne; skanserne blev hastig skudt til grusbunker, og tabene voksede faretruende. Den farlige og belastende tjeneste i skanser og løbegrave sled meget alvorligt på soldaterne. Hæren nærmede sig sammenbruddet, og der var tilløb til mytteri.

Militært var et videre forsvar udsigtsløst og rummede store farer for hæren. Overkommandoen anmodede om tilladelse til at rømme stillingen, men det blev

afvist af regeringen. Politisk og symbolsk blev stillingens udholdende forsvar af regeringen og i offentligheden tillagt meget stor betydning.

Om morgenen den 18. april steg intensiteten i bombardementet til hidtil usete højder, indtil det brat ophørte kl. 10. Øjeblikket efter stormede tusindtallige preussere de sydligste danske skanser, og det udviklede sig her til meget hårde kampe, med alvorlige tab på begge sider. Beskydningen blev hurtigt genoptaget mod området bag skanserne for at hindre danske forstærkninger i at nå frem til dem. I

Stormen på Dybbøl 18. april, set fra preussisk side.

Preussiske officerer ser på de faldne på slagmarken, der ligger grupperet efter nationalitet og rang.

de sønderskudte skanser var kun få kanoner brugbare og i stand til at beskyde angriberne. Og skansernes infanteribesætninger var beskedne, idet hovedparten var placeret i løbegrave udenfor, hvor der var bedre dækning for beskydningen. Det var en begrænset modstand, de sønderskudte skanser kunne yde, og de blev hurtigt indtaget.

Den preussiske fremrykning på stillingens sydlige fløj foregik så hurtigt, at dele af besætningen i dens nordlige fløj var i fare for at blive afskåret. For at sikre dens retræte gennemførte en del af stillingens reserver et modangreb op mod Dybbøl Mølle. Angrebet blev gennemført med stor styrke, men også

med meget alvorlige tab. Kl. 14 var de sidste danske soldater trukket tilbage over Allsund. Kampen om Dybbøl var forbi.

Både bombardementet og stormen havde medført betydelige tab. Særligt alvorligt var tabet af erfarne officerer og underofficerer.

Tabene under stormen på Dybbøl 18. april 1864

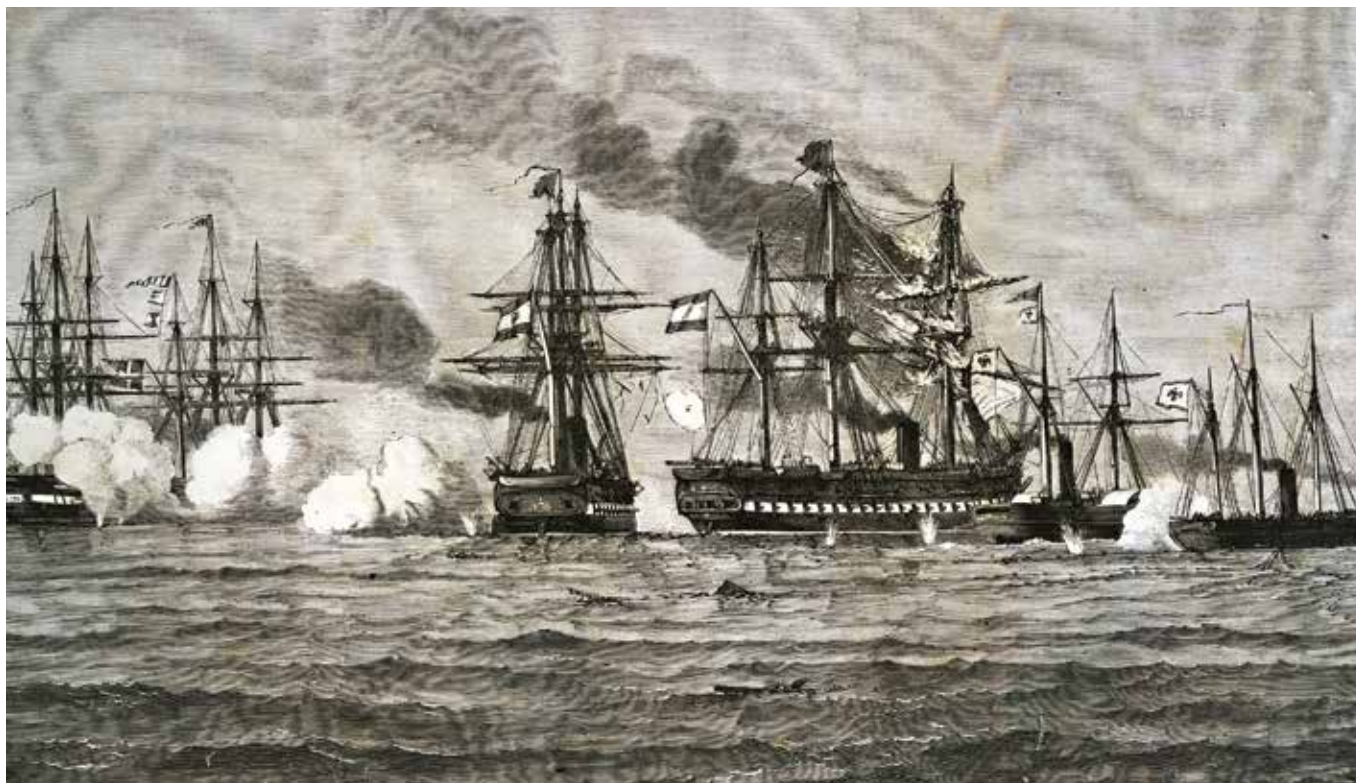
Den danske hær mistede ca. 4.700 mand, heraf var 1.700 døde og sårede samt 3.000 tilfangetagne. Den preussiske hær mistede ca. 1.200 døde og sårede, men ingen tilfangetagne.

Præcise opgørelser over de faldne findes ikke.

Slaget ved Helgoland

Den danske flåde var i februar blevet delt i to eskadrer i henholdsvis den østlige og den vestlige Østersø. De gennemførte en militær blokade af den beskedne preussiske flåde og en handelsblokade af de nordtyske havne samt støttede den danske hærs operationer.

Den militære blokade var forudsætningen for, at den danske hær kunne samles i Slesvig, selvom det betød, at Sjælland og København var ubeskyttet, og den blev opretholdt gennem hele krigen. Det eneste forsøg på at bryde den danske blokade fandt sted ved

Slaget ved Helgoland 9. maj. Til venstre de danske fregatter Jylland og Niels Juel, i midten de østrigske fregatter Radetzky og Schwarzenberg, til højre to preussiske kanonbåde Adler og Basilisk

Fregatten Niels Juels mandskab kort efter slaget ved Helgoland.

Rügen den 17. marts. Her kom en mindre preussisk flådestyrke fra de nordtyske havne i kamp med den danske blokadeeskadre. Det udviklede sig til en mindre træfning, hvor den danske eskadre afviste forsøget på at bryde blokaden; et forsøg der ikke blev gentaget.

Handelsblokaden havde haft en vis virkning under Første Slesvigske Krig, men nu var forudsætningerne anderledes og effekten meget begrænset, ikke mindst på grund af udbygningen af det tyske jernbanenet i mellemkrigsårene.

Støtten til den danske hærs operationer var derimod vanskelig at gennemføre, især på grund af manglende koordination mellem hæren og flåden.

I den danske forsvarsplanlægning havde man kun opereret med den preussiske flåde. Men i foråret 1864 meldte en ny trussel sig, den østrigske flåde, der var den danske overlegen. Foreløbigt var den østrigske flåde i Adriaterhavet, men i april nærmede en fortrop på to østrigske fregatter sig. Hertil sluttede sig tre mindre preussiske kanonbåde, der havde været på togt i Middelhavet.

Fra dansk side holdt man et vågent øje med de østrigske skibe, og en dansk eskadre på to fregatter og en korvet blev sendt til Nordsøen for at nedkæmpe den østrigske fortrop, inden den kunne forstærkes fra hovedstyrken.

Den 9. maj mødtes de to eskadrer i farvandet ved Helgoland, og det udviklede sig til et klassisk søslag på forholdsvis kort afstand. Efter et af de østrigske skibe var skudt i brand, trak den østrigsk-preussiske eskadre sig ind på neutralt farvand, og kampen ophørte. Herfra lykkedes det senere at nå tysk havn.

Slaget ved Helgoland blev i Danmark set som en sejr. Men selvom det fik stor moralsk betydning, ændrede det dog hverken på den militære eller den politiske situation. Det var ikke lykkedes at nedkæmpe fortroppen af den østrigske flåde, og det var uvist, hvor længe det ville vare, før hovedstyrken ville dukke op.

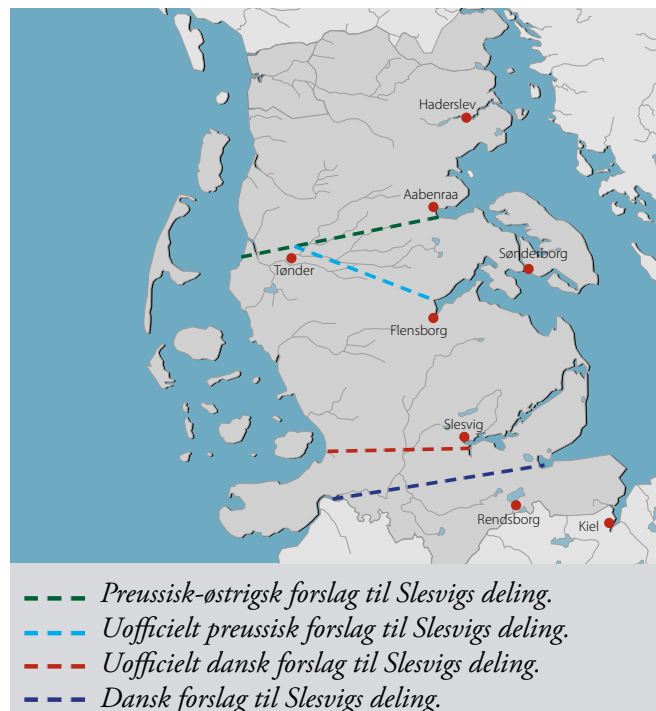
Fredsforhandlingerne i London

Den 20. april trådte en international fredskonference sammen i London. Deltagerne var de stormagter, der havde stået bag helstatens genetablering efter Første Slesvigske Krig: Rusland, Storbritannien, Frankrig, Østrig, Preussen, Det Tyske Forbund samt Sverige-Norge og Danmark. Konferencen havde som formål at finde en fredelig løsning på konflikten om Slesvig. Som et led i forhandlingerne blev der indgået våbenstilstand fra 12. maj.

En ny genetablering af helstaten forekom urealistisk for alle. Tanken om en deling af Slesvig kom derfor til at spille den væsentligste rolle. Forslag herom var blevet fremsat både i 1848 og flere gange siden, men havde været utænkelig i de nationale kredse i Danmark og umulig blandt de europæiske stormagter i den reaktionsperiode, der fulgte efter 1848-revolutionerne. Heller ikke nu fik forslaget om deling medvind, selvom Storbritannien og Frankrig gik ind for det.

Krigens parter stod langt fra hinanden. Mens den tyske side lod sig presse til et forslag, der i store træk fulgte de nationale skillelinjer i Slesvig, krævede den danske side en langt sydligere grænse omkring det mytologiske Danevirke. De langvarige forhandlinger mandede til sidst ud i et engelsk forslag om en grænselinje mellem det tyske og det danske forslag, fastlagt ved voldgift af en neutral tredjepart.

Alle forslag blev afvist fra dansk side efter et bevæget møde i statsrådet 20. juni. Her overlod statsminister Monrad afgørelsen til Christian 9. og fraskrev sig således ansvaret for landets styre. For kongen var delingsforslaget en umulig tanke, og hverken han eller politikerne turde trods den ophidsede offentlige opinion. Med den danske afvisning af forslagene til Slesvigs deling brød fredskonferencen sammen. Få dage efter, 26. juni, udløb våbenstilstanden. Slutspillet blev nu indledt.

Brudt og lammet: Overgangen til Als

Efter Dybbøls fald var et yderligere forsvar af Jylland militært set udsigtsløst. Fredericia Fæstning blev derfor rømmet i slutningen af april, og under våbenstilstanden begyndte en koncentration af hæren på Fyn og til dels Sjælland. Der blev dog efterladt mindre styrker på Als og i det nordlige Jylland. Der var ingen militære grunde til at forsvare nogen af delene. Da Als var det sidste større område af krigens

stridspunkt, Slesvig, der endnu var på danske hænder, valgte man at forsvare øen, men det blev kun et svagt forsvar.

Natten til den 29. juni, få dage efter våbenstilstandens udløb, sejlede preusserne over Alssund og gik i land på Als. Målet var dels at erobre øen som den sidste del af Slesvig, dels at tilføje den danske hær så store tab som muligt.

Angrebet blev gennemført af infanteri i robåde dækket af voldsom beskydning fra preussiske batterier i Sundeved. Første bølge var hurtigt ovre, og den forreste danske forsvarslinje blev nedkæmpet. Panserskibet Rolf Krake var en del af øens forsvar, og dets beskydning fik den preussiske overførsel af styrker til at gå i stå. Skibet skulle imidlertid også sikre evakueringen af danske styrker fra Als. Den opgave vurderede chefen som vigtigst og sejlede ud af Alssund.

På Als udviklede der sig hårde kampe, især omkring landsbyen Kær, og de danske styrker måtte trække sig tilbage til den sydlige del af øen, hvorfra de blev sejlet til Fyn og Sjælland.

Kampen om Als medførte også betydelige tab, og igen var tabet af erfarne ældre officerer og underofficerer, som ikke kunne erstattes, alvorligt. Efter kampen om Als var hærens kampkraft udtømt.

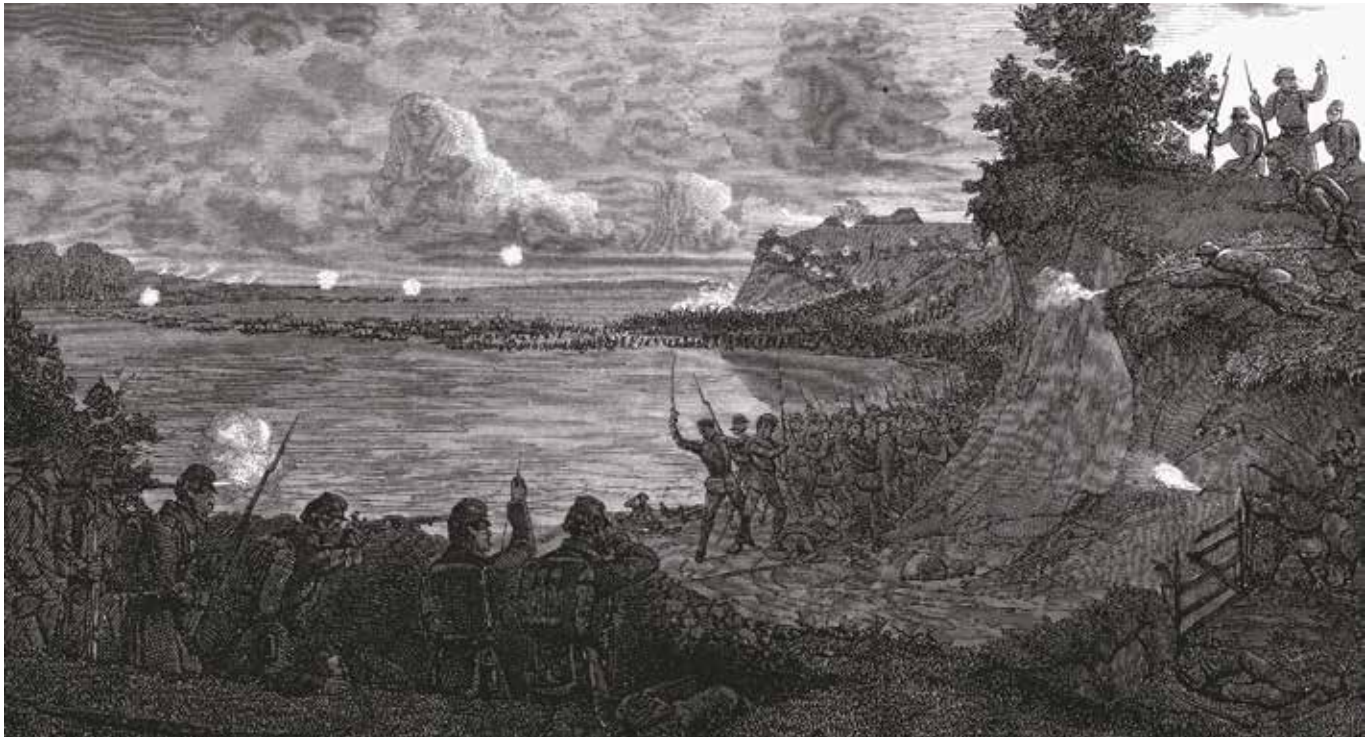
Danske soldater på Als i våbenstilstandsperioden.

Kort efter blev også de tilbageværende danske styrker i Jylland evakueret, og resten af halvøen blev besat af de tyske magter. Krigens sidste kamphandling fandt sted ved Lundby syd for Aalborg den 3. juli, hvor et dansk angreb udviklede sig til en katastrofe. En af årsagerne var, at preusserne var udrustede med bagladegeværer, hvis effektivitet først her for alvor blev erkendt.

Tabet af øen Als var et chok i den danske offentlighed. Det blev nu klart, at Fyn og Sjælland var lige så truede som Jylland. Denne ængstelse fik yderligere næring af

efterretninger om, at den østrigske flåde nærmede sig danske farvande.

I København vendte den ophidsede og overmodige nationalistiske stemning sig til dyb frygt og et krav om fred. Den 8. juli afskedigede kongen den nationalliberale regering, og få dage senere tiltrådte en konservativ regering med den opgave at forhandle fred med Preussen og Østrig. Den 20. juli blev der indgået våbenstilstand. Kampen var endt; forhandlinger om vilkårene for fred blev indledt.

Overgangen til Als begyndte 29. juni kl. 2 om natten. Talrige både med preussiske tropper ses på Alssund.

Slået til lirekassemand: Freden i Wien

Fredsforhandlingerne i efteråret 1864 foregik ikke, som under Londonkonferencen, i et neutralt land, men i Wien, og de preussiske og østrigske krav var udgangspunktet. De øvrige stormagter blandede sig ikke, måske ud fra en stiltiende forhåbning om, at en 'tysk' løsning af det slesvigske problem set

Fire krigsdeltagere fotograferet i uniform før hjemsendelsen som krigsinvalider.

med stormagtsøjne ville vise sig mere holdbar, end den 'danske' havde vist sig at være; håbet var, at det slesvigske problem ville forsvinde fra den europæiske dagsorden.

Den 30. oktober 1864 blev freden underskrevet. Vilkårene var enkle - og barske: Hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenburg måtte afstås til sejrherreterne. Hermed mistede den danske stat 2/5 af sit areal og 1/3 af sin befolkning. Men på det folkelige plan var den sydlige del af Slesvig samt Holsten og Lauenburg allerede tabt efter 1848, da indbyggerne her ikke følte samhørighed med indbyggerne i kongeriget. Det, der virkelig smertede nu, var tabet af et stort antal dansktalende nordslesvigere. Det blev et sår, der ikke ville hele.

Nederlaget udløste en bitter politisk strid om skyld og ansvar, og tabet af Slesvig følte næsten ubærligt af mange. Men oven på de nationale og politiske kampe siden 1840'erne blev helstatens sammenbrud også for mange en forløsning. De nationale spændinger havde i høj grad overskygget en række politiske, økonomiske og sociale problemer, som prægede det danske samfund. De kom nu på dagsordenen og kom til at forme det næste halve århundrede.

Med freden i Wien blev den flernationale helstat til en dansk nationalstat, men mange troede ikke, at

Den danske helstat

Areal: 60.000 km²
Befolkningstal: 2.500.000

'Restdanmark' kunne overleve. I Rigsrådets Folke-ting blev fredsaftalen godkendt med 75 stemmer for, mens 20 stemte imod. Modstanderne frygtede, at afståelsen af hertugdømmerne skulle blive Danmarks

Kongeriget Danmark

Areal: 40.000 km²
Befolkningstal: 1.600.000

dødsdom og ønskede at genoptage krigen i en desperat eksistenskamp. Da fredsaftalen blev ratificeret af Christian 9. i statsrådet, udtalte han, at han helst ville nedlægge kronen.

Paradoksernes krig

At føre krig kræver en stærk stat, men det gør det måske også at undgå krig. Krigen 1864 er på mange måder paradoksernes krig. Det centrale paradoks var, at den danske helstat blev genoprettet efter Første Slesvigske Krig, uden at de grundlæggende problemer, der havde ført til krigen, var blevet løst. Genoprettelsen skete på stormagternes præmisser og inden for de rammer for det europæiske statsystem, der var fastlagt i 1815. Resultatet blev en svag stat, der savnede folkelig legitimitet, især i hertugdømmerne.

Det kan virke paradoksalt, at den nationalliberale regering i 1860'erne vendte tilbage til ejderpolitikken fra Første Slesvigske Krig, eftersom der i 1851-1852 var indgået aftaler med stormagterne om, at det ikke ville ske. Spørgsmålet er dog, i hvor høj grad det var et valg eller snarere et ikke-valg. Det eneste alternativ synes at være en deling af Slesvig, og den tanke var utænkelig for den toneangivende danske opinion.

Det var lige så paradoksalt, at regeringen valgte, eller lod sig presse til, at føre en udenrigspolitik, der udfordrede det øvrige Europa, uden nøgternt at overveje det danske forsvars muligheder i en konflikt med de tyske stater. Få var i tvivl om, at det ville ende med krig, men lige så få havde en klar forestilling om statens forsvarsmæssigt svage tilstand. Mange levede i selvovertureringen fra Første Slesvigske Krig og

erkendte ikke stormagternes rolle i genoprettelsen af det danske monarki i 1851.

Selve krigen er rig på paradokser. Når man i eftertiden har diskuteret dens forløb, har det i høj grad været ud fra den nederlagsindstillede fortælling om krigen, der paradoksalt nok både er blevet fremført af radikale historikere og historieskrivende officerer. Der er to centrale punkter heri: Det 'kloge' tilbagetog fra Danevirke og det 'ukloge' forsvar af Dybbøl. Der er grund til at revurdere begge.

Rømningen af Danevirke kan betegnes som dybt paradoksal. Der var siden begyndelsen af 1860'erne anvendt en uforholdsmæssig stor del af de meget begrænsede ressourcer på at forberede et frontalforsvar her. Paradokset ligger især i en katastrofal mangel på forståelse mellem det politiske og det militære niveau; mellem den nationalliberale regering og et overvejende konservativt og helstatsorienteret officerskorps. De ledende officerer forstod næppe stillingens mytiske kraft eller den politiske og symbolske betydning af et forsvar af Slesvig. Og de nationalliberale politikere forstod næppe Danevirke-stillingens militære begrænsninger.

Tilsvarende paradokser rummer forsvaret af Dybbøl. Her er ofte fremført den kritik, at forsvaret blev fortsat, selvom det militært set var udsigtsløst. Den

samme anke kan jo fremsættes om hele krigen. 1864 blev på mange måder en ikke-krig: et endeløst tilbagetog med en række frivillige rømninger, Danevirke, Kolding og Fredericia, samt den langvarige tilbagetrækning op gennem Jylland. Kampene på Dybbøl var undtagelsen. Bevidstheden om den danske hærskampvilje og pligttopfyldelse, der fandt sted mod alle odds, gav efter krigen en vis mening for mange, ikke mindst i Sønderjylland.

Det diskuteres stadig, hvilken militær betydning den danske modstandskamp under besættelsen 1940-1945 havde, men det er uden tvivl mere relevant at se på modstandskampens politiske og symboliske betydning. På tilsvarende vis forholder det sig med Krigen 1864. Her er det forsvaret af Dybbøl, der i samtiden og eftertiden blev tillagt politisk og symbolsk betydning og er indgået i den kollektive erindring.

Niels Simonsen: Infanterister, der redder en kanon under tilbagetoget fra Danevirke. 1865.

Düppel, Königgrätz og Sedan

Sejrherrerne i Krigen 1864, Preussen og Østrig, styrede i det første år hertugdømmerne i fællesskab. Men det kom hurtigt til et opgør mellem de to stater, der begge stilede efter førerskabet i et samlet Tyskland. Det førte i 1866 til en krig, der kun varede få uger og blev afgjort med den preussiske sejr ved Königgrätz i juli 1866. Østrig måtte afstå sine rettigheder til hertugdømmerne til Preussen, og i denne fredsaftale indgik § 5, jf. s. 29.

Preussen fik nu en stærkt styrket position blandt de tyske stater, mens Østrig blev trængt helt ud. Samtidigt opstod der et stigende modsætningsforhold til Frankrig. Det førte i 1870 til en fransk-tysk krig, der blev afgjort med et stort fransk nederlag i slaget ved Sedan i september 1870. Fredsaftalen blev underskrevet i januar 1871, hvorefter Det Tyske Kejserrige blev proklameret på slottet i Versailles.

De tre korte krige, 1864, 1866 og 1870-1871, førte til samling af de mange tyske stater i et kejserrige med den preussiske konge som kejser og Berlin som hovedstad. Erindringen herom blev fastholdt i mindesmærker som Siegessäule i Berlin og slagord som dette fra en tysk skolebog fra 1914: "Ohne Düppel kein Königgrätz, ohne Königgrätz kein Sedan, ohne Sedan kein Deutsches Kaiserreich". [Uden Dybbøl intet Königgrätz, uden Königgrätz intet Sedan, uden Sedan intet tysk kejserrige].

Siegessäule i Berlin rejst 1873 til minde om de tre krige, der var med til at forene Tyskland. På toppen står sejrsgudinden.

Det tabte land

Den slesvigske regionale identitet, som fandtes hos mange, forsvandt hurtigt. National entydighed erstattede regionalt tilhørsforhold. Man var enten dansksindet eller tysksindet, ikke kun slesviger.

I fredsaftalen mellem Preussen og Østrig i 1866 blev der på fransk initiativ indsat en bestemmelse om, at de nordlige distrikter af Slesvig kunne afstås til Danmark, hvis der var flertal herfor; den kendte § 5. Dette løfte fik den dansk-slesvigske bevægelse til at acceptere tanken om deling af Slesvig, og det gav et håb om en lykkeligere fremtid. Selvom § 5 blev ophævet af Preussen og Østrig i 1878, vedblev den at fremstå som et retskrav for dansksindede slesvigere.

I 1867 blev Slesvig indlemmet i Preussen. Indførelsen af den treårige preussiske militærtjeneste var særdeles upopulær i det overvejende dansksindede Nordslesvig, og mange valgte at udvandre for at undgå værnepligten.

Ifølge fredsaftalen i 1864 kunne indbyggerne optere, dvs. vælge dansk statsborgerskab frem til 1870 og fortsat være bosat i Slesvig. Ca. 25.000 valgte at optere, men som optanter måtte de forholde sig politisk og nationalt passive for ikke at blive udvist, og deres børn blev ikke tyske statsborgere, men statsløse.

Hårdhændet og vilkårlig behandling af optanterne blev brugt for at fremme fortyskningen af Nordslesvig. Problemet blev først løst i 1907 med Optantkonventionen, der gav de statsløse optantbørn mulighed for at erhverve tysk statsborgerskab og dermed borgerlige rettigheder som valgret. Optantkonventionen styrkede danskheden i Nordslesvig, og som modydelse måtte Danmark anerkende ophævelsen af § 5.

Det første valg i 1867 til Det Nordtyske Forbunds rigsdag viste et klart dansk flertal i Nordslesvig og Flensborg. I 1880'erne forsvandt det danske flertal i Flensborg, men blev fastholdt i det nordlige Slesvig. Efter Første Verdenskrig blev der mulighed for en folkeafstemning, og her stemte 75 % af nordslesvingerne for en indlemmelse i Danmark.

Sønderjyder i Første Verdenskrig

Som følge af krigsnederlaget i 1864 blev indbyggerne i Slesvig tyske statsborgere. I Første Verdenskrig blev der fra Nordslesvig (det nuværende Sønderjylland) indkaldt ca. 30.000 mand. Heraf faldt der ca. 5.300, og 4.000 blev krigsinvalidere. Dette tab svarer nogenlunde til det samlede danske tab i Krigen 1864.

Hvad udad tabes, skal indad vindes

Krigen kom til at sætte dybe spor i den nye nationalstat, både i udenrigspolitik, indenrigspolitik og i national selvforståelse. Rigsdagen vedtog at nedsætte en parlamentarisk kommission for at kulegrave forløbet og placere ansvaret, men endte med ikke at realisere beslutningen. Blandt andet derfor kunne man i de følgende årtier strides om fortolkningen af krigen og ansvaret for ulykkerne.

Tabet af Slesvig og et stort antal dansksindede nord-slesvigere følte tungt, og mange danskere håbede at kunne genvinde Slesvig i en alliance med Frankrig. Men med Frankrigs nederlag i den fransk-tyske krig i 1870-1871 forsvandt den eneste alliancepartner for Danmark. Svaret fra dansk side var en ny forsvarsplan, der koncentrerede forsvaret omkring et nybefæstet København, som af mange blev set som den afgørende by i den centraliserede danske stat. Københavns Befæstning blev opført 1885-1894 og var fra starten et politisk omstridt anlæg. Fra mange sider blev befæstningen set som et led i et revanchistisk Danmark, men den blev alligevel hjørnestenen i dansk forsvar til efter Første Verdenskrig.

Krigen 1864 var med til at bekræfte og cementere forestillingen om den tyske nation som aggressiv og undertrykkende. Frem til 1914 var der både en selvhævdende dansk nationalisme og en stiltfærdig, selvdyrkende national strømning. Fælles for dem var

forestillingen om en stærk og uovervindelig tyskhed, der var parat til at opsluge danskheden. Derfor var der i regering og offentlighed fuld enighed om ikke at indgå traktater med Tyskland, fordi det ville give mulighed for indblanding i indre danske anliggender. Det nordslesvigske spørgsmål indgik konstant i den offentlige debat, og det førte til en både bevidst og ubevidst fortrængning af de regionale forskelle i landet. Et Danmark med tyngdepunkt i København blev en af følgevirkningerne af Krigen 1864.

Indenrigspolitisk var det centrale stridspunkt direkte afledt af krigen, nemlig forfatningsspørgsmålet. De to grundlove, *Junigrundloven af 1849*, der kun omfattede kongeriget, og *Novemberforfatningen af 1863*, der også omfattede det tabte Slesvig, måtte ændres til én. Fra sommeren 1864 begyndte debatten om en ny grundlov. Det store spørgsmål var, om den frie, lige valgetret skulle bevares. Mange konservative mente, at krigen og dens ulykker først og fremmest skyldtes det fejlslagne politiske system, og at den liberale grundlov fra 1849 havde gjort det muligt for en uansvarlig opinion at presse en ryggesløs regering ud i katastrofen. Det blev en langvarig og bitter forfatningsstrid, som begyndte i 1866 med en "revideret" grundlov, der sikrede, at der altid ville være konservativt flertal i Landstinget (overhuset). Da Folketinget (underhuset) fik venstreflertal fra 1872, udviklede der sig en fastlåst konflikt. Den blev først løst ved systemskiftet

i 1901, hvor det parti, der havde flertal i Folketinget, fik overdraget regeringsmagten. Grundloven af 1915, der gav lige valgret til Landsting og Folketing, blev folkestyrets virkelige gennembrud.

Økonomisk blev krigen hurtigere overvundet trods dens store omkostninger. Allerede i 1865 stod de danske obligationer lige så højt som i 1863. Økonomisk blev helstatens ophør begyndelsen til en dansk vækstperiode, men også til en endnu stærkere centralisering. For danske virksomheder havde det været vanskeligt at konkurrere med hertugdømmernes højere udviklede industri, som nu blev belagt med told. Den danske handel med udlandet var i begyndelsen af 1870'erne på samme omfang, som helstatens havde været det i 1860.

Forbindelsen mellem København og Jylland blev styrket gennem udbygning af jernbanenettet, og samtidigt var Hamburgs indflydelse på dansk økonomi blevet stærkt formindsket. I 1868 blev der grundlagt en havn i Esbjerg, så landbrugseksporten til England kunne styrkes. Al telegrafforbindelse til Danmark var foregået via Hamburg. Nu blev der opbygget et dansk telegrafskab, som formåede at få en stor del af den nordeuropæiske telegraftrafik til at passere Danmark, og virksomheden blev i øvrigt verdensomspændende.

En betydelig del af det territoriale tab blev overvundet. Hedeopdyrkningen, der havde været i gang i årtier, blev efter 1864 til en folkesag. Frem til 1914

blev der opdyrket så store hedearealer i Jylland, at det samlede landbrugsareal voksede med ca. 4.000 km² - et område svarende til Nordslesvig.

Denne positive udvikling havde to forudsætninger, dels generel økonomisk fremgang, dels en befolkning, der var indstillet på at overleve og overbevist om, at det kunne nytte noget. Der skete et gennembrud for de folkelige bevægelser i Danmark i den sidste tredjedel af 1800-årene. Der er flere samvirkende årsager til denne udvikling, der kom til helt at ændre det danske folk med højskoler, andelsbevægelse, skytte- og gymnastikforeninger, plantningselskaber, hedeopdyrkning, arbejderbevægelse, læseforeninger og kvindebevægelse. En del var startet før 1864, og andet kom først i gang i 1870'erne, og tilsammen skabte det en folkelig selvorganisering, som blev en vigtig del af den danske kultur.

Esbjerg Havn 1874.

Krigen i billedkunsten

Historiemaleriet blev før fotografiets tidsalder anset for at være en af de fornemste genrer inden for malerkunsten. Undertiden havde billederne karakter af at være officielle historiefortællinger. En opdragende og forherligende tendens blev derved uundgåelig. Fra Første Slesvigske Krig 1848-1851 er der talrige billeder fra slag, der blev tolket som store sejre. Fra Anden Slesvigske Krig 1864 er der langt færre historiemalerier, da malerne har haft svært ved at finde inspiration i nederlagene.

Illustreret Tidende, der udkom fra 1859 med et righoldigt læse- og billedstof, gengav flere hundrede træsnit fra krigen, udført efter tegninger fra kunstnere, der havde været med på krigsskuepladserne. Det var datidens pressebilleder, idet begivenheder kunne skildres kun et par uger efter, de havde fundet sted.

Et af de mest berømte historiemalerier fra krigen blev udført allerede i 1864-1865 af Niels Simonsen. Det er et billede i gråtoner af infanterister, der redder en

Vilhelm Rosenstand: Ottende Brigades Modstød. 1894.

feltkanon under tilbagetoget fra Danevirke (s. 27). Det blev særdeles populært og gengivet i talrige reproduktioner. Danske landsoldater, har her anbragt en såret kammerat på kanonen. Simonsen udførte et andet gråtonebillede af tilbagetoget med kampen ved Sankelmark. Det var præget af håbløshed og blev derfor ikke reproduceret til dagligstuerne.

Jørgen Sonne, der ligesom Simonsen havde været en særdeles produktiv maler under Første Slesvigske Krig, udførte kun et enkelt billede fra Anden Slesvigske Krig (se forsiden). Motivet er fra Dybbøl først i april 1864. Det gengiver de delvist sønderskudte skanser med en falden officer i forgrunden og konstante granatnedslag i baggrunden. Det afspejler en fortvivlende situation og et udsigtsløst forsvar. Billedet blev da heller ikke populært.

I 1878 blev Det Nationalhistoriske Museum oprettet på Frederiksborg Slot. Hovedformålet var at skabe et hjemsted for "fædrelandshistoriske Minder", udvikle historisk sans og styrke den selvfølelse, "hvortil et lille Folk som vort i høj grad trænger." Historiemalerier med et heroisk anstrøg og monumentale portrætter af fremtrædende officerer blev et vigtigt middel hertil. Man var nu på så lang afstand af krigens virkelighed, at mandsmod og dødsforagt midt i det uundgælige nederlag kunne blive populære motiver. Et eksempel herpå er Vilhelm Rosenstand: "Ottende Brigades Modstød", malet i 1894 og fortsat et af de oftest gengivne malerier fra krigen. Billedet skriver sig ind i den heroiske fortælling om 1864 og har præget mange generationers opfattelse af stormen på Dybbøl.

Martin Bigum: National Retreat. 1996.

Godt hundrede år senere, i 1996, udførte Martin Bigum en parafrase (omskrivning) over dette motiv med titlen "National Retreat". Billedet er malet under indtryk af den aktivistiske udenrigspolitik. Motivet rummer samme dødsforagt som Rosenstands billede, men mangler heroismen helt og aldeles. Det er en indirekte kommentar til officielle udsagn om, at Danmark med deltagelse i Balkankrigene var kommet ud af 'skyggen af 1864'. Billedet afspejler den nederlagsorienterede fortælling, der i dag er dominerende, men ikke enerådende. Historiemalerier afspejler en fortidig begivenhed set gennem et kunstnerisk temperament og ofte med en samtids-historisk fortolkning.

Krigen i digtekunsten

Krigen 1864 er kun tema i få romaner, hvoraf Herman Bangs *Tine* udgivet i 1889 er den mest kendte. Her skildres den udbredte militære selvvurdering i borgerskabet, og den vantro reaktion ved meddelelsen om den danske hærs tilbagetog fra Danevirke. Det er dog især i digte, at krigen er blevet beskrevet og fortolket. Her møder vi forskellige stemninger – i selve krigsåret er der både opmuntrende skillingsviser og selvgivende, hadefuldt lyrik, i de næste årtier skrives digte, der bidrager til den folkelige genrejsning og sønderjydernes udholdenhed.

Jens er aldrig bange, men der var for mange;
Heller bort os trække end Gevær at strække ...

Ej dit Blod Du spared, Dyppel Du forsvared.
Længe nok Du dvælet dér for Eftermælet.
Tab er ofte Seier, den Bevidsthed eier
Hver en Mand i Landet, Du har kæmpet kjækt;
Din Daad er kjendt og priist af hver Nation.

Wilhelm Rantzeau 1864

Nu blegner fast vort sidste Haab,
kun lavt vor Stjerne staar;
og Danmark sidder som en Job
og skraber sine Saar;
og Vennerne de flokke sig, / de se os Byld ved Byld
og trøste os saa drøvelig: / ”Det er din egen Skyld!”

Chr. Richardt 1864

Nu Øksen er ved Roden lagt
af Danmarks gamle Folkestamme,
og dømt har Fjenders Overmagt,
hvor først dens Æg skal ramme;
den jyske Gren, der skyggebred
har rakt til Sli og Trene ned,
man kaste vil som splintre Ved
i tyske Kakkelovne.

Carl Ploug 1864

Brat af Slaget rammet / kastet haardt til Jord,
ligger brudt og lammet / du vor gamle Mor;
har du anden Tanke / end ”Lid og Taal”,
saa forkynd, o Danmark, / mig dit fremtidsmaal...

”Yndlinge i Plade, / Drengene klædt i Staal,
Mænd med faste Hjerter, / det er Danmarks Maal...
Slesvigs Land genvundet! / Det er Kampens Maal!”

Fr. Paludan Müller 1864

Dansker! Dit Folk er af de smaa,
derfor vi Grænsen værge maa,
baade i Skole og Kirke,
baade mod Syden og mod nord,
baade med Guds og Folkets Ord
rejse et Danevirke.

N.F.S. Grundtvig 1868

Vi har et Haab, der ej er bygt
paa høje Tal og store Løgne;
paa Sandheds Grund, den simple, nøgne,
det hviler levende og trygt;
det fødtes under Nederlaget,
det viedes i Vaabenbraget,
det nærdes af Danmarks Nød.

Vi sætte ej vor Tillid til
Kanoner eller Bajonetter,
ej heller, hvad vi selv udretter,
og hvad de store Magter vil.
Og Haabet er, at Danmarks Lande
til Tungemaalets Skel kan stande
Som Grænse for et enigt Nord.

Mads Hansen 1870

Det haver saa nyligen regnet,
det har stormet pisket i vor Lund,
Frø af Ugræs er føget over Hegnet.
Aag paa nakke og Laas for vor Mund.
Aarets Løb har sin Lov, / der blev lyst i vor Skov,
Ak hvor kort, indtil alt er Stormens Rov...

Og de troede, at Hjertebaaand kan briste,
og de troede, at glemmes kan vor Ret;
de skal vide, de aldrig ser de sidste,
de skal vide, at ingen bliver træt.
Ti, som Aarene randt, / saas det: Baandene bandt,
Kræfter fødtes for Kræfterne, som svandt.

Johan Ottosen 1890

Sønner af de Slagne / se, I staar på Muld!
Død er det bedragne, / lykkeløse Kuld.
Gæstfrit aabner Danmarks / unge grønne Land
Favnen for den stærke / lattermilde Mand.

Ifra Gorm den Gamle / til den Dag i Dag
elskte vi at samle / ...Ak, paa Nederlag!
Dette vil vi mindes / med en knyttet Haand,
mens vi skuer fremad / af en anden Aand.

Kloge af at bede / til den døve Gud,
vil vi aabne, sprede, / glemme, slette ud.
Ungdom er at handle / uden Tradition,
Uden falske Veksler / paa en død Nation.

...

Borte er det syge / lykkeløse Kuld –
Sønner af de Slagne / se, I staar på Muld!

Johs. V. Jensen 1906

Det lyder som et Eventyr, et Sagn fra gamle Dage:
En røvet Datter, dybt begrædt, er kommen frelst tilbage!

Det sker, hvad som et Drømmesyn har straalet for vor Tanke:
Til Sommer vajer Danebrog igen paa Dybbøl Banke!

Henrik Pontoppidan 1918

Søndret Folk er vokset sammen / i den store Skæbnestund.
Én er Stammen, én er Flammen,
én er Glæden paa vor Grund.
Frem af Vinter vælger Vaar. / Helet er vort gamle Saar,
bødet Danmarks Flænge. / Sorgomsuste Kongeaa,
atter skal din Vove gaa, / glad igennem Enge.

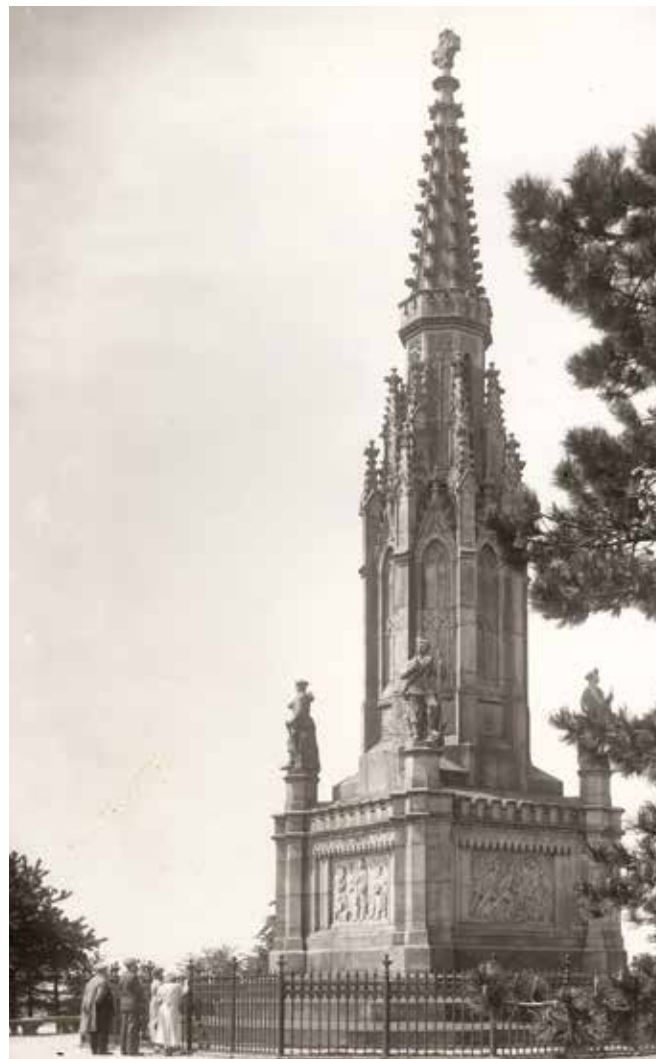
Helge Rode 1921

Krigens mindesmærker

Det er sværere at skabe mindesmærker for nederlag end for sejre. Derfor er der ikke rejst et dansk monument for Krigen 1864, selvom det er en helt afgørende begivenhed i danmarkshistorien. Fra tysk side markerede man sejren ved at rejse to store sejrsmonumenter på Dybbøl og Als, hvor de blev indviet i 1872 efter grundlæggelsen af Det Tyske Kejserrige. Sejren blev tolket som første trin på vejen mod de tyske staters samling til ét rige. Det kom klart til udtryk på monumentet Siegessäule i Berlin (s. 28), hvor der er relieffer med scener fra de tre sejrige krige, også stormen på Dybbøl.

Det danske mindesmærke for kampene på Dybbøl er den hvide vindmølle midt på slagmarken. Den var blevet skudt i grus under belejringen. Møllens genrejsning og møllerfamiliens erklærede danske sindelag var med til at gøre den til symbol på sønderjydernes udholdenhed og trofasthed over for Danmark. Både i det sydlige og det nordlige Slesvig blev der af lokalbefolkningen sat mindsten på mange krigergrave på kirkegårdene og i det åbne landskab, bl.a. i Bøffelkobbøl.

I København er der blevet rejst mindesmærker for fire generaler og to krigsministre fra Første Slesvigske Krig, derimod er Anden Slesvigske Krig næsten usynlig i bybilledet. Det eneste større 1864-mindesmærke er en buste af viceadmiral Suenson, der

Slagmarksturister ser på Düppel Denkmal. Ca. 1910.

ledede søslaget ved Helgoland, som blev tolket som en dansk sejr. Til gengæld blev der i landsbykirker over hele Danmark opsat mindetavler over sognets faldne, og her sidestilles de faldne i de to slesvigske krige. I 1914 var krigens virkelighed blevet så fjern, at der kunne opsættes et pompøst mindesmærke ved Lundby syd for Aalborg, hvor den sidste og mest ulykkelige kamp i Krigen 1864 fandt sted.

De menige danske soldaters indsats blev hverken belønnet med monumenter eller tapperhedsmedaljer. De måtte rykke i felten under meget vanskelige vilkår. Da krigen var forbi, valgte de fleste regimenter at lade soldaterne vende hjem til garnisonerne ad bagvejen og i ly af mørket for at undgå spot fra befolkningen. Pensionerne til de efterladte og krigsinvaliderne var ret beskedne, og veteranerne nød ikke samme agtelse, som deres forgængere havde gjort. Først i 1877 kunne krigsdeltagerne – efter behørig ansøgning – få en bronzemedalje som anerkendelse.

Ved genforeningen i 1920 følte mange danske et behov for at få ændret kulturlandskabet på Dybbøl Banke og på Als, der var præget af mange tyske mindesten og mindesmærker. Derfor blev der på dansk initiativ rejst 110 mindesten med navne på 140 faldne danske, heraf dog kun 3 menige soldater. Efter befrielsen i 1945 blev de to store tyske sejrsmonumenter sprængt i luften af ukendte gernings-

Besøg på slagmarken i 1930'erne.

mænd, og en række andre tyske mindesmærker blev beskadiget.

Forslag til et fælles dansk-tysk monument over Krigen 1864 har flere gange været fremsat, men er blevet mødt med betydelig modstand i danske kredse.

Krigen som erindringssted

Begrebet erindringssted kan både bruges i en konkret og en abstrakt betydning. Det kan være en lokalitet, ceremoni, begivenhed eller dato, hvortil der er knyttet fortolkninger af fortiden. Erindringssteder fortæl-

Formanden for det danske mindretal i Sydslesvig nedlægger kransen ved det tyske mindesmærke ved Sankelmark sammen med den tyske formand for Stammkomitee von 1864.

ler ofte om historiske begivenheder eller forestillinger om nationale fællesskaber. Det handler ikke blot om, *hvad* der her erindres, men også *hvorfor* og *hvordan* det iscenesættes, og *hvem* der tager aktiv del heri. De slesvigske krige har givet anledning til skabelse af en række konkrete erindringssteder og officielle mindedage.

Krigen 1864 er i Danmark blevet markeret gennem 150 år med årlige mindehøjtideligheder og ritualer og jubilæer hver 25. år – dog kun i yderst beskedent omfang i 1939. Når Krigen 1864 er blevet fastholdt i mindekulturen skyldes det især, at det indtil 2001 var den sidste krig, som Danmark aktivt havde deltaget i. Under Første Verdenskrig var landet neutralt, og i Anden Verdenskrig kapitulerede den danske regering efter få timers kamp. Herved er Krigen 1864 for mange blevet et symbol på beredvillighed til at forsvare fædreland og folk, når en fjende truede.

Denne holdning kommer til udtryk ved kransenedlæggelser og sammenkomster på de datoer og lokaliteter, hvor der i 1864 foregik blodige kampe: 6. februar ved Sankelmark, 22. februar ved Bøffelkobbøl, 18. april på Dybbøl Banke og Garnisons Kirkegård i København, 9. maj på Holmens Kirkegård i København, 29. juni ved overgangen til Als og endelig 3. juli ved Lundby i Himmerland. På tysk side er 6. februar og 18. april ligeledes blevet markeret.

Siden februar 1865 er der blevet afholdt en årlig mindemarch fra Flensborg til Sankelmark (tysk: Oeversee). Det var en tyskpatriotisk fejring af sejren over danskerne, der blev forvaltet af Stammkomitee von 1864. Efter København-Bonn Erklæringerne i 1955 (s. 43) kom der nye mere forsonende toner i festtalerne, jf. s. 38. I 1963 ønskede arrangørerne, at mindemarchen skulle tilrettelægges af tyskere og danskere i fællesskab. Det blev klart afvist fra dansk side og først realiseret 40 år senere. I 2003 var der officiel dansk deltagelse, og siden 2004 har Sankelmarkdagen været et fælles tysk-dansk arrangement. I taler og sange betones fællesskabet i grænselandet til trods for forskellige nationale identiteter.

Slagmarken på Dybbøl Banke er et erindringssted for både danske og tyske. Ved officielle ceremonier fra 1865 frem til 2001 lagde hver nation den 18. april krans og blomster ved egne mindesmærker og krigergrave, mens modstanderens blev forbigået i tavshed. Indtil 1914 blev denne ceremoni forvaltet af den preussiske hær og siden 1920 af den danske hær. Mindehøjtideligheden havde tidligere et klart danskpatriotisk præg. Men i 2002 indbød man til tysk deltagelse, og der lægges nu krans på alle krigergrave. I talerne fremhæves – ligesom ved Sankelmark-ceremonien – det nutidige positive samarbejde i grænselandet. Derpå marcherer danske og tyske soldater sammen ned ad Dybbøl Banke og gennem byen. Om aftenen er der to danske indslag, en mindegudstjeneste i Sankt Marie Kirke og en festlig mindesammenkomst med sang og musik på Sønderborg Kaserne med 4-500 deltagere hvert år.

De markante ændringer i mindekulturen for Krigen 1864 viser, at erindringssteder kan omtolkes og tillægges en ny betydning, der kan ligge langt fra den begivenhed, der bliver mindet. Det er altid nutidens behov, der bestemmer hvilke udvalgte dele af fortiden, der skal fokuseres på.

En dansk og en tysk soldat nedlægger i fællesskab en krans ved fællesgravene på Dybbøl Banke. 2005.

Myternes krig

Krigen 1864 er i høj grad myternes krig. Ordet myte har to ret forskellige betydninger på dansk: Den ene er noget beviseligt usandt, som mange tror på. Den anden er en værdibærende fortælling, der er med til skabe et erindringsfællesskab. Til Krigen 1864 er der knyttet myter af begge slags, og de er ofte overlappende. Især de værdibærende myter har været med til at styrke den åndelige genrejsning efter nederlaget, og har også fundet vej til historieskrivningen.

Danmark tabte krigen på grund af forladegeværene

Den nok mest velkendte myte er, at Danmark tabte krigen, fordi de danske soldater var bevæbnet med

Danske soldater foran oldtidsvolden ved Danevirke. I baggrunden til venstre en af de nye skanser. Billedet fra januar 1864 knytter oldtid og samtid tæt sammen.

forladegeværer, mens de preussiske havde bagladere. Men det er ikke sandt. De danske soldater var ligesom de østrigske bevæbnet med forladegeværer, som de skulle lade stående. Derimod var de preussiske soldater udrustet med moderne bagladegeværer, som ganske vist ikke skød så præcist, men til gengæld kunne lades liggende og skyde langt hurtigere. Men dels var bagladevåbnenes overlegenhed ikke erkendt før krigen, heller ikke på tysk side, dels spillede håndvåben ingen større rolle i krigen. Den afgørende forskel i udrustningen var ikke geværene, men artilleriet. Dybbøl-stillingen var blevet næsten sønderskudt før stormen 18. april af riflede, langtrækkende preussiske bagladekanoner. Kun en enkelt af skanserne havde skyts, der kunne besvare denne konstante beskydning. Den helt afgørende forskel var dog, at Preussen og Østrig som stormagter kunne mobilisere langt større militære ressourcer, end Danmark kunne.

Sønderjylland har altid været dansk

Den nok væsentligste myte er, at Slesvig (Sønderjylland) var og altid havde været et ubestrideligt dansk område. Det er ikke rigtigt. Sønderjylland var oprindeligt en del af kongeriget Danmark, men blev udskilt herfra omkring år 1200 som et hertugdømme. I løbet af 1300-tallet skiftede hertugdømmet navn til Slesvig, og betegnelsen Sønderjylland kom først i

brug igen i 1800-tallet. Fra 1375 var Slesvig i personalunion med Holsten, og i 1460 blev den danske konge valgt til landsherre over begge områder. De to territorier voksede i vidt omfang sammen til en politisk enhed, der blev administreret på tysk, også selvom de blev en del af 'den danske konges riger og lande'. I midten af 1800-tallet var Slesvig nationalt blandet med både dansk- og tysktalende, men sprog og identitet var ikke altid sammenfaldende, og de fleste slesvigere følte sig hverken danske eller tyske, men netop som slesvigere.

Danevirke som danskhedens værn siden oldtiden

Det er en udbredt myte, at oldtidsvolden Danevirke har været 'danskhedens' grænse siden tidernes morgen, men det er ikke sandt. Fra den tidlige middelalder spillede volden ingen rolle hverken som grænse eller befæstningsanlæg, da monarkiets grænse gik langt sydligere, fra 1460 ved Holstens sydgrænse ved Elben. I begyndelsen af 1800-tallet slog den nationale tanke igennem, og Danevirke blev pludseligt et symbol på danskhed og et kulturelt bolværk mod syd. Denne forestilling var med til at reaktivere Danevirke som forsvarsanlæg, selvom volden ikke havde været i brug i 600 år. Under Første Slesvigske Krig 1848-1851 blev Danevirke anvendt som offensiv forsvarsstilling med skanser og kanonpladser, og i 1861 blev der iværksat en større udbygning. Sammenknytning med historien og nationale myter gav Danevirke en mytisk kraft, og volden blev tillagt en betydning, som dens militære værdi ikke modsvare-

de. Rømningen af Danevirke var et chok for mange, men blev efterhånden til myten om den tapre general de Mezas redning af hæren fra 'dødsfælden' ved Danevirke, som nedrige politikere havde tvunget den ud i. Denne myte bygger på en meget selektiv fortælling om det lange forløb frem til rømningen og de Mezas rolle heri.

Dybbøl som Danmarks Thermopylæ

Sammenligningen mellem forsvaret af Dybbøl og forsvaret af Thermopylæ i Grækenland 480 f.Kr. blev draget allerede i sommeren 1864. Ved Thermopylæ forsvarede spartanerne et vigtigt bjergpas, men en overlegen persisk styrke omringede og nedkæmpede dem til sidste mand. Forestillingen om Dybbøl som det danske Thermopylæ blev styrket i 1878, hvor Holger Drachmann udgav bogen *Derovre fra Grænsen. Strejftog over det danske Thermopylæ*. Men myten om de danske soldater som oldtidens spartanere rummer en forenklet heroisme, der ikke giver et dækkende billede. De preussiske tropper kom hurtigt så tæt på Dybbøl-stillingen, at det var let at gå over til fjenden, hvad en del soldater, især de slesvigske, benyttede sig af. Mismodet bredte sig blandt de danske forsvarere under det hårde bombardementet i april, og 15. april var der et tilløb til mytteri, som dog blev afværget af energiske officerer. Men frygten for en gentagelse var stor. Under stormen på Dybbøl blev der kæmpet energisk og tappert, men overmagten var alt for stor, og stillingen blev erobret på mindre end fire timer. Billedet af den danske indsats er således flertydigt.

Fredelig sameksistens i grænselandet

I nutiden er en dansk-tysk strid om Slesvig utænkelig. Striden blev løst i løbet af 1900-tallet i to tempi. Det startede med den deling af området, der havde været drøftet allerede i 1848. Efter Første Verdenskrig skete der en gennemgribende ændring af Europa ud fra princippet om ”folkenes selvbestemmelsesret”, som var lanceret af den amerikanske præsident

Kort over afstemningszonerne i 1920. I 1. zone (Nordslesvig) stemte 75 % for indlemmelse i Danmark. I 2. zone (Flensborg og Mellemslesvig) stemte 80 % for at vedblive at være tyske. I overensstemmelse med disse klare resultater blev den nuværende dansk-tyske grænse fastlagt.

Woodrow Wilson. Der blev afholdt en række internationalt kontrollerede folkeafstemninger i tyske grænseområder med nationalt blandede befolkninger. I Slesvig fandt afstemningen sted i to omgange. I Nordslesvig (1. zone) stemte 75 % for Danmark, 25 % for Tyskland. I Flensborg og Mellemslesvig (2. zone) stemte 80 % for Tyskland og 20 % for Danmark. Valgdeltagelsen var i begge afstemningszoner over 90 %.

I henhold til resultatet af folkeafstemningerne blev Nordslesvig indlemmet i Danmark, og den dansk-tyske grænse blev dermed rykket ca. 70 km mod syd. Selvbestemmelsesretten medførte dog ikke en ren nationalitetsgrænse, for både nord og syd for grænsen opstod der nationale mindretal, og i årtier fremover var de med til at belaste det dansk-tyske forhold. Den tyske regering ønskede efter 1920 en bilateral aftale om mindretallene, men den danske regering afslog dette af frygt for tysk indblanding i danske anliggender – erindringen om tysk indblanding i slesvigske forhold i perioden 1848-1864 var fortsat levende.

Trods deling af Slesvig var der fortsat spændinger mellem Danmark og Tyskland. Det tyske mindretal i Nordslesvig anerkendte ikke 1920-grænsen og krævede en grænserrevision frem til 1945. Omvendt rejste det danske mindretal i Sydslesvig krav om

grænserevision efter 1945, hvor det fik meget stor tilgang af medlemmer efter det tyske sammenbrud. Den danske statsminister havde dog allerede i sin åbningstale 9. maj 1945 fastslået: ”Regeringen, der står på den nationale selvbestemmelsesrets grund, er af den opfattelse, at Danmarks sydgrænse ligger fast.” Trods det nationale opbrud i Sydslesvig og krav fra brede kredse i Danmark om grænseflytning blev dette synspunkt fastholdt.

I 1954 var debatten om grænseflytning ved at være overstået, men der var fortsat problemer. Det danske mindretal i Sydslesvig kæmpede for fritagelse for 5 % spærrereglen ved landdagsvalg og for tilskud til skoler og et eget kirkeliv, og det tyske mindretal i Nordslesvig (nu kaldet Sønderjylland) ønskede at få eksamensret til sine skoler. Den Kolde Krig skabte behov for at optage Forbundsrepublikken i NATO, og herved opstod en mulighed for at skabe en dansk-tysk mindretalsordning. På et ministerrådsmøde i NATO i efteråret 1954 redegjorde den danske udenrigsminister H.C. Hansen for det danske mindretals problemer, og den tyske regering indledte straks forhandlinger herom. Fra dansk side afvistes en tosidig traktat, da den ville åbne mulighed for indblanding i indre danske anliggender. I stedet blev der skabt en ny form for folkeret – to ensidige, næsten identiske regeringserklæringer, der udtrykker viljen til at sikre rettigheder og privilegier for mindretallet i egen stat og hylder den fredelige sameksistens mellem mindretal og flertal. Her fastslås også utvetydigt, at statsmagten respekterer individets ret til frit at vælge sit nationale identitet.

De to erklæringer blev offentliggjort ved et møde i Bonn hos forbundskansler Konrad Adenauer den 29. marts 1955 og derpå godkendt af Folketinget og Forbundsdagen. København-Bonn Erklæringerne var udtryk for fremsyn og mod. På det formelle plan var de to erklæringer ikke gensidigt forpligtende, men det blev de hurtigt på det reelle plan.

Politikerne begyndte at omtale mindretallene på anden vis, først som ligeberettigede borgere og derpå som en berigelse for hele samfundet. Det kunne næsten virke som en besværgelse, men på langt sigt var denne retorik med til at ændre det mentale klima i grænselandet. Virkeligheden svarede dog ikke altid til festtalerne, og på begge sider af grænsen var der debatter og kritik af tilskuddene til mindretallenes organisationer. Men i takt med, at støtten til mindretallenes sociale og kulturelle arbejde blev afpolitiseret, forsvandt de fleste problemer.

Begge nationale mindretal har i dag anerkendt grænsen og frasagt sig krav om revision – dermed er der ingen, der rejser territoriale krav på naboens land. Mere end 100 års national strid mellem Danmark og Tyskland er hermed afsluttet.

Logo for 50-års-jubilæet for København-Bonn Erklæringerne.

Museer, slagmarker og litteratur

Museer:

Tøjhusmuseet, Tøjhusgade 3, 1220 København K
Orlogsmuseet, Overgaden oven Vandet 58, 1415 København K
Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot, Sønderbro 1, 6400 Sønderborg
Dybbøl Mølle, Dybbøl Banke 7, 6400 Sønderborg
Historiecenter Dybbøl Banke, Dybbøl Banke 16, 6400 Sønderborg
Danevirke Museum, Ochsenweg 5, D- 24867 Dannewerk, Tyskland
Fregatten Jylland, S.A. Jensens Vej 2, 8400 Ebeltoft
Lundby Museum, Bygaden 1, 9260 Gistrup

Slagmarker:

Beskrivelse af alle steder, hvor krigen foregik: Sørensen, Erik Ingemann: *1864. En guide i krigens fodspor*. 2013.

De vigtigste steder, hvor der fortsat er spor at finde:
Mysunde, Königshügel (Kongshøj) sydøst for Slesvig by, den genskabte Skanse 14 ved Danevirke, Sankelmark / Oeversee syd for Flensborg, Dybbøl Skanser, Dybbøl Banke, Arnkil-halvøen på Als, Fredericia Vold og Lundby syd for Aalborg.

Litteratur:

Al litteratur på dansk og tysk fra tiden 1864-1964 findes i: Birkelund, Palle og Olaf Klose (red.): *1864. Bibliografi og Ikonografi. Bibliographie und Ikonographie*. Neumünster 1970.

Den danske militærhistoriske del frem til 1981 findes i: Liebe, P.I. og E. Borgstrøm: *Dansk krigshistorie i det nittende århundrede 1800-1899*. Det kongelige Garnisonsbibliotek, København 1974. 2. rev. udgave 1981.

Af udvalgt især nyere litteratur kan nævnes:

- Adriansen, Inge: *Erindringssteder i Danmark*. 2010.
Askgaard, F., E. Eriksen, A. Hoff og P. Kannik: *Tøjhusmuseets bog om 1864. Våben og uniformer*. 1964.
Becker-Christensen, Henrik og Hans Schultz Hansen: *Sønderjyllands historie efter 1815*. 2009.
Bjørn, Claus og Carsten Due-Nielsen: *Fra helstat til nationalstat 1814-1914. Dansk udenrigspolitik historie, bd. 3*. 2003.
Buk-Swienty, Tom: *Slagtebank Dybbøl. 18. april 1864. Historien om et slag*. 2008.
Buk-Swienty, Tom: *Dommedag Als. 29. juni 1864. Kampen for Danmarks eksistens*. 2010.
Buk-Swienty, Tom: *1864 i billeder*. 2012.
Christensen, John og Henrik Stevnsborg: *1864. Fra helstat til nationalstat*. 1998.
Frantzen, Ole L. og Knud J.V. Jespersen (red.): *Danmarks Krigshistorie, bd. 2. 1814-2008*. 2008.
Jahnke, Carsten og Jes Fabricius Møller (red.): *1864 – og historiens lange skygger. 1864 – und der lange Schatten der Geschichte*. 2011.
Johansen, Jens: *Dybbøl 1864*. 1942.
Johansen, Jens og Johan Nordentoft: *Heren ved Danevirke 1864*. 1938.
Kühl, Jørgen og Nis Hardt: *Danevirke – Nordens største fortidsminde*. 2000.
Nielsen, Johannes: *1864 – Da Europa gik af lave*. 1987.
Sauntved, Jakob Kidde og Jakob Eberhardt: *1864*. 2007.
Stolz, Gerd: *Das deutsch-dänische Schicksalsjahr 1864. Ereignisse und Entwicklungen*. 2010.
Vammen, Hans: *Den tomme stat. Angst og ansvar i dansk politik 1848-1864*. 2011.

Inge Adriansen og Jens Ole Christensen:

Anden Slesvigske Krig 1864. Forhistorie, forløb og følger.

Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot og Tøjhusmuseet 2013.

© Forfatterne og udgiverne.

Layout: Finn Petersen, Museum Sønderjylland

Kort: Lene Brunsgård, Museum Sønderjylland

Tryk: Zeuner Grafisk a/s, Odder

ISBN 978-87-87375-25-2

Illustrationer

Forsiden: Jørgen Sonne: *Fra Dybbøl først i April*. Malet 1871.

Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot.

Forsats: Kort over den danske helstat 1817. Sønderborg Slot.

Titelblad: Foto af Fr. Brandt fra Dybbøl 19. april 1864. Det Kgl. Bibliotek.

S. 7: Det Kgl. Bibliotek.

S. 10-14: *Illustreret Tidende* 1864.

S. 15: *Illustreret Tidende* 1864. Samtidig kolorering. Sønderborg Slot.

S. 16: Sønderborg Slot.

S. 17: Sønderborg Slot.

S. 18: *Illustrated London News* 1864.

S. 19: *Illustreret Tidende* 1864.

S. 20, 22 og 24: Det Kgl. Bibliotek.

S. 23: *Illustreret Tidende* 1864.

S. 27: Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot.

S. 28: Polfoto.

S. 31: Esbjerg Byhistoriske Arkiv.

S. 32: Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot.

S. 33: ARKEN, Museum for Moderne Kunst.

S. 36-37: Sønderborg Slot.

S. 38: *Flensborg Avis*.

S. 39: Sønderborg Slot.

S. 40: *Illustreret Tidende* 1864.

S. 43: Sønderborg Slot.

MUSEUM
SØNDER
JYLLAND

SØNDERBORG SLOT
OG HISTORIECENTER
DYBBØL BANKE

www.museum-sonderjylland.dk/sonderborg
www.museum-sonderjylland.dk/dybbol-banke

www.tojhusmuseet.dk
www.orlogsmuseet.dk

Anden Slesvigske Krig 1864 giver en let tilgængelig oversigt over krigens forhistorie og forløb samt dens dybtgående og langvarige følger på en række felter.

Kort sagt, baggrundsviden om og perspektiver på den krig, der har præget Danmarks historie helt frem til nutiden.

